

บทที่ 5

คำเล่าขานและข้อมูลเชิงพื้นที่ (Geo – Spatial Information) ของโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

คำเล่าขานและข้อมูลเชิงพื้นที่ของโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กัน ที่ทำให้เห็นความแพร่กระจายเกี่ยวกับเรื่องราวของพระองค์ บรรดา ผู้ที่อยู่ในละแวกโบราณสถาน มีความรู้มากบ้างน้อยบ้างเกี่ยวกับโบราณสถานแห่งนั้น ๆ และได้นำ เรื่องราวมาเล่าสู่กันฟัง ผู้วิจัยจะยกข้อมูลจากการเล่าขานมาเสนอ เพื่อแสดงหลักฐานด้านคติชนคดี ว่ายังมีอยู่ในพื้นที่จริง โดยดำเนินเรื่องไปตามกลุ่มโบราณสถานและสถานที่สำคัญทาง ประวัติศาสตร์ที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้าง มี 6 กลุ่มใหญ่ ดังนี้

1. โบราณสถานวัดไชยวัฒนาราม ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา
2. โบราณสถานเกาะเมือง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. โบราณสถานพระราชวังบางปะอิน และวัดชุมพลนิกายาราม ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
4. โบราณสถาน ปราสาทนครหลวง และวัดใหม่ประชุมพล ตำบลนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
5. โบราณสถานตามเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินบุชารอยพระพุทธบาท ตั้งแต่ พระตำหนักท่าเจ้าสนุก อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ถึงพระตำหนักธารเกษม อำเภอ พระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี
6. โบราณสถานและสถานที่สักการะในจังหวัดอื่น ได้แก่ จังหวัดนครปฐม จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดนนทบุรี จังหวัดเพชรบุรี และจังหวัดลพบุรี

ดังนั้น เพื่อให้ทราบตำแหน่งโบราณสถานดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้นำแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศจาก โปรแกรม Google Earth และ Google Map มาประกอบเนื้อหา โปรแกรมนี้ถ่ายภาพทางอากาศได้ค่อนข้างชัดเจน และให้ความสำคัญกับเส้นทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ ถอดออกมาเป็นภาพถ่ายเส้นในส่วนของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และเพื่อไม่ให้ขัดจังหวะการอ่าน ผู้วิจัยจะขอเสนอแผนที่ดังกล่าวในภาคผนวก

สำหรับบทนี้ จะนำเสนอข้อมูลจากปากคำของคนในพื้นที่ตามลีลามุขปาฐะ และตามด้วยคำอธิบายประกอบในส่วนที่ผู้วิจัยพบเห็นเป็นปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

โบราณสถาน วัดไชยวัฒนาราม ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สำหรับโบราณสถานกลุ่มนี้ มีวิทยากรให้ข้อมูล 7 ท่าน ดังนี้

วิทยากรคนที่ 1 นางมาลัย หาญศักดิ์ อายุ 82 ปี บ้านเลขที่ 47 หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 6 มกราคม 2551

วิทยากรเล่าให้ฟังว่า ตนเกิดใกล้วัดปราสาททอง ตำบลไทรน้อย อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อแต่งงานจึงย้ายมาอยู่ที่ด้านทิศเหนือใกล้โคกตึกพระยากลาโหม หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นบ้านหลังแรก ครอบครัวมีฐานะยากจนมาก ทำงานอาชีพรับจ้างทั่วไป

วิทยากรได้รับคำบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่บริเวณใกล้เคียงและมีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับมิติที่เร้นลับว่า บริเวณนี้เรียกว่าโคกตึกพระยากลาโหม เป็นบ้านของพระยากลาโหมอยู่กับแม่ชื่อว่า คุณแม่ช่อม คุณแม่ช่อมท่านนี้เคยมาหาเวลาไม่สบาย เป็นหญิงมีอายุ ยังสวยอยู่ ไว้ผมยาว ประเป๋า นุ่งโจงกระเบนผ้าพื้น มีผ้าแถบคาดอก ชอบกินหมากปากดำ บริเวณโคกตึกนี้มีต้นโพธิ์ มีคนเคยเห็นกิ่งโพธิ์โน้มมาเวลาเดินผ่าน และเด็กหัวจุกมาวิ่งเล่น เล่าลือกันว่ามีคนมาปล่อยผีที่ต้นโพธิ์

การบูชา : ปัจจุบัน สิ่งที่ทำปฏิบัติคือตั้งศาลถวาย สวดมนต์บทอิติปิโสทุกคืนโดยออกชื่อ คุณแม่ช่อม พระยากลาโหม ทำบุญถวายขนมประจิมไข่เต่า ห่มผ้าให้ต้นโพธิ์ทุกวันสงกรานต์ คน เชื้อของป้าและคนในครอบครัวคือ ท่านทั้งสองเป็นเจ้าของที่ที่เมตตาให้ที่อยู่อาศัยพักพิง ต้องเคารพบูชา ไม่ลบหลู่ ไม่ทำสกปรก

วิทยากรคนที่ 2 นางทองหยด ทรัพย์สุกใส อายุ 80 ปี บ้านเลขที่ 72 หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าให้ฟังว่า ตนเองและสามีมาปลูกบ้านอยู่ด้านทิศใต้โคกตึกพระยากลาโหม เมื่อ 60 ปีที่แล้ว มีอาชีพรับจ้าง

วิทยากรเล่าว่าคุณแม่ช่อมเป็นเจ้าของโคกตึก เคยเห็นท่านเดินอยู่บนโคกตึก ท่านชอบไปถือตะกร้าหมาก เป็นแม่ของเจ้าที่พระยากลาโหม ลักษณะของพระยากลาโหม รูปร่างอ้วนหน้า นุ่งโจงกระเบน ไม่ใส่เสื้อ ชอบขี่ม้า วิทยากรมักได้ยินเสียงม้าเสมอ

การบูชา : ปัจจุบันบ้านของวิทยากรมี 5 หิ้ง ถวายน้ำชา กาแฟ สอนลูกหลานให้เคารพ
ท่านเจ้าของที่ ทำบุญถวายสวนกุศลให้ท่าน ในช่วงปีใหม่ไทย แล้วแต่การนัดวันทำบุญของ
ลูกหลาน

วิทยากรคนที่ 3 นายโสภณ หาเรือนจันทร์ อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 72 หมู่ที่ 9 ตำบล
บ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าให้ฟังว่า เป็นบุตรชายคนโตของนางทองหยด สถานภาพโสด บ้านอยู่ทาง
ทิศใต้โคกตึก อยู่มาตั้งแต่เกิด มีอาชีพรับจ้างเป็นช่างไม้ ตอนนี้เป็นยามที่วัดไชยวัฒนารามด้วย

แม่เล่าให้ฟังตั้งแต่เด็กว่า มีคนควบบ้าม่าบอย มีคนเดินไปเดินมาบนโคกตึก แต่ตนไม่เคย
เห็น มีคนมาทรวงบอกว่าโคกตึกพระยาปลาโหมแห่งนี้เป็นที่ประชุมทหาร พระยาปลาโหมคุม
2 กองพัน ท่านชอบนั่งเฝ้ากระเบนขาว ๆ มีคนติดตามเป็นทหาร ด้านทิศเหนือของบ้านเป็นสระบัว
น้ำไม่เคยแห้ง (เป็นด้านทิศตะวันออกของโคกตึกปลาโหม) มีศิลาจารึกอยู่กลางสระ เวลาไม่มีอะไร
กิน จะขออนุญาตจับปลาในสระมากิน นอกจากนี้ บนโคกตึก ยังมีต้นมะขามอายุเป็นร้อยปี ไม้กล้า
ปิ่น ตนเคยเลี้ยงควายบนโคกตึกเวลาน้ำท่วม และเล่าเสริมว่าสมัยก่อนบ้านป่าดงด้านทิศเหนือเป็น
กระต๊อบ ฝิดูมาก

ปัจจุบันนี้ บางช่วงอยู่คนเดียว เพราะแม่จะไปอยู่กับลูกคนอื่นที่ต่างจังหวัด ตอนเช้าตื่นมา
หุงข้าวใส่บาตร ภาคภูมิใจที่ได้ทำความดี ก่อนไปทำงาน ยกมือไหว้ของท่านที่ตั้งไว้หน้าบ้านทุก วัน
“ลูกจะไปทำงาน ดูแลลูกด้วย” ตนจะเป็นผู้นำทำบุญกลางบ้านให้ท่านทุกปีช่วงสงกรานต์ ทำความ
แม่ ทำแล้วชีวิตดีขึ้น เพื่อให้เกิดสิริมงคล นอกจากสมาชิกในครอบครัวช่วยกัน มีชาวบ้านใกล้เคียง
มาร่วมทำบุญด้วย สิ่งที่เชื่อว่าขาดไม่ได้ คือ ขนมประจิมไข่เต่า 2 ถ้วย ถวายคุณแม่ช่อม เจ้าพระยา
ปลาโหม แล้วขอพรท่าน คุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุข

วิทยากรคนที่ 4 นางพิน มากผาสุข อายุ 93 ปี บ้านเลขที่ 54 / 3 หมู่ที่ 9 ตำบล
บ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 24 ธันวาคม 2550

วิทยากรเล่าให้ฟังว่า ครอบครัวของวิทยากรปลูกบ้านอยู่ในวัดไชยวัฒนารามห่าง
พระอุโบสถห่างไปด้านทิศเหนือประมาณ 50 เมตร แถวต้นมะม่วง (ยังมีต้นมะม่วงอยู่) สมัยก่อน
บริเวณวัดไชยวัฒนารามรกมาก มีเรื่องประหลาด วันหนึ่งไปปลูกมะละกอ ใกล้เจดีย์ ตนพบกระต๊อบ
โบราณเห็นข้างในเป็นทอง จึงไปเรียกคนอื่นมาดู แต่ทองกลับกลายเป็นกระดุกไป (กระดุกนี้คือ
ศิลาปรกนำไปเก็บรักษาแล้ว) เมื่อวิทยากรไปบนเจดีย์ มักจะมีอาการสั่น บังคับตัวเองไม่ได้
เนื่องจากแม่ช่อมเจ้าของวัด จะนำตนกลับไปอยู่ด้วย เพราะเป็นคนของท่านในอดีต ชื่อ ชันท์-ง
ลูก ๆ ก็ขอร้อง ไม่ให้น่าแม่ไป แม่ช่อมท่านนี้เป็นคนสร้างวัด คุมงานเอง ทำอิฐกันเอง คนที่มาสร้าง

วัดเป็นคนแถวนี้ ว่างจากทำงานก็มาช่วยกันสร้างวัด ไม่ได้คิดค่าจ้างแรงงาน แม่ช่อมจะมีลูกชื่อพระยาภิรมย์ วิทยากรชอบเล่น
คน ให้กระทะใบบัวหลาย ๆ ใบ กินกันอิมหน้า แม่ช่อมจะมีลูกชื่อพระยาภิรมย์ วิทยากรชอบเล่น
เรื่องนี้ให้หลานฟังเสมอ แต่หลานไม่ค่อยเชื่อ ส่วนลูกทุกคนจะเชื่อถึงทุกวันนี้ เพราะอยู่ในเหตุการณ์
ด้วย

ปัจจุบัน วิทยากร หุงหาอาหารเองเพื่อตักบาตรตอนเช้า ลูก ๆ พอมีฐานะ และอยู่บ้าน
ใกล้ ๆ กัน รักกันดี เชื่อว่าท่านดูแลคนของท่านดี จึงเคารพสักการะแม่ช่อมและพระยาภิรมย์
เสมอมา

วิทยากรคนที่ 5 นางประคอง คงแสงทอง อายุ 53 ปี บ้านเลขที่ 54 / 4 หมู่ที่ 9 ตำบล
บ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าให้ฟังว่า เป็นลูกสาวยาพื้น อาศัยอยู่ที่นี้ตั้งแต่เกิด มีอาชีพขายอาหารตามสั่ง
วิทยากรมีความเชื่อว่าแม่เป็นคนของคุณแม่ช่อม ท่านเคยมาเข้าแม่และสั่งว่า อย่าทำให้แม่ช่อม
โกรธ ไม่อย่างนั้นจะมานำคนของท่านคืน เวลาแม่มีอาการเหมือนผีเข้า จะต้องจุดธูป 9 ดอก
บอกเล่า ท่านจึงคืนร่างให้ปกติ

สมัยนั้นอยู่บ้านใกล้ต้นมะม่วงข้างพระอุโบสถ อยู่รวมกันหลายครอบครัว มีหลานสาว
คนหนึ่งกลับจากทำงานในตอนเย็น เดินออกไปล้มหน้าวัด กลับมาบ้าน เมื่อถามอาการก็ตอบว่า
ไม่เป็นไร เธอบอกว่า คือ องค์หญิง เป็นเจ้าของวัด มีทรัพย์สมบัติ ข้าทาสมากมาย แต่สงสารผู้หญิง
เจ้าของร่างเลยมา วิทยากรจึงถามว่าต้องการอะไร ได้รับคำตอบว่าไม่ต้องทำอะไร เมื่อถามว่ายา
พื้นคือใครในอดีต ได้รับคำตอบว่า เป็นคนของหม่อมยา ชื่อ ชันทอง ตนขอเลขเพื่อเสี่ยงโชคตนถาม
อีกว่าแม่ขององค์หญิง สวยไหม สวยแบบคนในโทรทัศน์หรือเปล่า ท่านตอบว่า สวยกว่า และบอก
ให้สมบัติได้เจดีย์ แต่ตนและคนในบ้านไม่มีใครกล้า กลัวตาย ท่านชอบให้ร่างไว้ผอมยาว เวลาตัดผม
ก็จะไม่สบาย เจ้าของร่างพยายามผอมไม่ให้ใช้ร่าง ครั้งหนึ่งมีคนมาบวงสรวงว่ามีห้องข้างใต้เจดีย์
ขังคนไว้ นอกจากนี้ มีคนคิดตั้งวัดเป็นสำนักวิปัสสนา แต่ไม่สำเร็จ แถวนี้ ป่ารกมาก จนสมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จ ด้วยบุญบารมีท่าน การบวระได้สำเร็จปัจจุบัน
เจ้าของวัดท่านไม่ค่อยมาแล้ว สงสัยไปเกิด แต่ตนบูชาด้วยหมากพลู เพราะเชื่อว่าท่านชอบ เชื่อว่า
ท่านบันดาลให้ครอบครัวอยู่ดีมีสุข

วิทยากรคนที่ 6 นางสุนารี มากผาสุข อายุ 48 ปี บ้านเลขที่ หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านป้อม
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 2 มีนาคม 2551

วิทยากรคนนี้เป็นบุคคลสำคัญที่เชื่อเพื่อทำให้รู้จักและได้สัมภาษณ์วิทยากรคนอื่นได้
วิทยากรเล่าว่า ตนมาอยู่ที่นี้เพราะแต่งงานกับหลานของยาพื้น ทำงานรับจ้างแต่งโบราณสถานขง

กรมศิลปากร ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา วิทยากรเล่าจากประสบการณ์ตรงว่า สมัยน้ำท่วมวัดพายเรือไปรับสามิ เมื่อผ่านเจดีย์ อยู่ ๆ เรือหนักขึ้นเหมือนมีคนขึ้นเรือมาด้วย แต่พยายามไม่ตกใจ พายเรือต่อไป วิทยากรมีลูกชาย 1 คน เรียนจบแล้ว ได้รับคำชมจากคนแถวนั้นว่าเป็นลูกที่ดี ตนมีความสุขใจจึงเชื่อว่าทั้งหมดเพราะปฏิบัติความดี และแวดวงครอบครัวย่าพื้นเป็นคนดีด้วย จึงเป็นที่นับถือของคนย่านนี้

วิทยากรเล่าเสริมว่า ทางหลังบ้านของตนเป็นทางเดินไปโคกเมรุ วิทยากรพาผู้วิจัยไปที่โคกเมรุ ซึ่งในปัจจุบันเป็นบ้านของนายสวาท แสงจันทร์และลูก ๆ ไม่มีร่องรอยของโบราณ แม้แต่ซากอิฐ นายสวาทมาอยู่ตั้งแต่ ปี 2516 ตอนนั้นเป็นป่าสะแก เป็นที่โจรลักวัวควายมาซ่อน ครอบครัวยู่ด้วยความสุข ไม่พบสิ่งใดเกิดขึ้น

ปัจจุบัน ตนมีความเคารพและยำเกรงต่อผู้สร้างวัดไชยวัฒนาราม ตนได้ยินได้ฟังบ่อย ๆ แต่จำไม่ค่อยได้ กระนั้นเชื่อว่าทุกคนเป็นคนของท่านจึงได้มาอยู่บริเวณนี้อย่างสงบสุข

วิทยากรคนที่ 7 นางบุญมี ปางสมจิต อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 10 ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรคนที่ 7 เล่าให้ฟังว่า พื้นเพเดิม เป็นคนบางปะหัน แต่งงานตั้งแต่อายุ 20 ปี อยู่ที่นี้มา 50 ปี แล้ว บ้านอยู่ติดริมน้ำ ข้างวัดสนามไชย ข้างวัดแม่ชีกุฎ เมื่อหน้าวัดสนามไชยทำเพื่อนบ้านถัดไปก็ทำเพื่อน บ้านอยู่ตรงกลางจึงเกิดปัญหาน้ำเซาะริมตลิ่ง จึงย้ายบ้านขยับเข้ามาด้านใน 2 ครั้ง บ้านของวิทยากรหลังนี้เช่าที่ดินของวัดแม่ชีกุฎ ซึ่งเป็นวัดร้างของกรมศาสนา ค่าเช่า ปีละ 800 บาท เนื้อที่ อาณาเขตวัดไปทางทิศตะวันตกถึงถนนลาดยาง ด้านทิศใต้ถึงบ้านอาจารย์เหว่าสัก ๕๐ เมตร ส่วนวัดแม่ชีกุฎ สังกัดจากโคกอยู่หน้าบ้านวิทยากร บนโคกอยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร เมื่อก่อนนี้เคยมีเจดีย์ แต่พังเหลือเพียงฐาน ตอนปลูกบ้านขุดจะฝังเสา ก็พบอิฐแดงโบราณ

วิทยากรเสริมว่ามีนักศึกษาไปที่บริเวณเจดีย์วัดร้างหลายครั้ง จดในสมุด แต่ไม่มีใครสอบถามข้อมูลแต่อย่างใด

คำบอกเล่าของคนจากท้องถิ่น นับว่าสัมพันธ์กับสถานที่จริง บริเวณวัดลอดช่อง โคกศรี พระยาภคินาโหม วัดไชยวัฒนาราม วัดสนามไชย และวัดแม่ชีกุฎ เชื่อมเป็นผืนดินเดียวกัน ตรงตามลำดับ จากเหนือไปได้และติดริมแม่น้ำเจ้าพระยา ถึงแม้ว่า ปัจจุบันจะมีถนนลาดยางมาคั่น ก็ตาม

กล่าวโดยสรุป กลุ่มโบราณสถานวัดไชยวัฒนารามเป็นเรื่องน่าศึกษา และวัดนี้ยังพบโบราณสถานที่ได้แสดงถึงพระราชนิยมของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ที่ทรงผสมผสานรูปแบบทางสถาปัตยกรรมระหว่างศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน ข้อมูลคดี

คดีด้านความเชื่อในบริเวณวัดไชยวัฒนารามที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมา ยังไม่มีผู้ใดบันทึกไว้ ชาวบ้านยินดีที่จะเล่า การเล่าทุกครั้งก็ไม่ต่างกัน ข้อมูลเหล่านี้มีส่วนเติมเต็มภาพประวัติศาสตร์ที่ยังขาดอยู่ ทั้งยังช่วยพลิกฟื้นความทรงจำให้มีชีวิตชีวาขึ้นอีกวาระหนึ่ง

สำหรับกลุ่มโบราณสถานกลุ่มนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเฉพาะโบราณสถานที่ยังไม่ได้กล่าวรายละเอียดไว้ในบทข้างต้น ดังต่อไปนี้

1. สภาพของโคกตึกพระยาขลาโหม หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีลักษณะเป็นเนินดินที่มีอิฐเป็นฐานราก ขนาด 5 X 12 เมตร ด้านทิศเหนือ มีต้นโพธิ์ใหญ่ ด้านทิศตะวันออก เป็นบ่อน้ำลึกประมาณ 3 เมตร ขนาด 4 X 5 เมตร ด้านทิศใต้ มีต้นมะขามใหญ่ ด้านทิศตะวันตกเป็นบ้านของชาวบ้าน

โคกตึกนี้ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่เหนือวัดไชยวัฒนารามขึ้นไปประมาณ 100 เมตร ปรากฏซากโบราณสถานสร้างด้วยอิฐ ชาวบ้านเรียกว่า "บ้านพระยาขลาโหม" ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าพระยาขลาโหมอยู่กับมารดานามว่าแม่ช่อม และเป็นผู้สร้างวัดไชยวัฒนาราม

ปัจจุบัน บริเวณโดยรอบมีบ้านเรือนผู้คนอยู่ประมาณ 15 หลังคาเรือน จากแยกถนนลาดยาง มีถนนปูนซีเมนต์ 50 เมตร ถึงบริเวณต้นโพธิ์ แล้วเว้นช่อง บนเนินโคกอิฐ 15 เมตร ถึงต้นมะขาม จึงมีถนนปูนซีเมนต์อีก ชาวบ้านเล่าว่ากรมศิลปากร ไม่ให้สร้างถนนบนโคก แต่อย่างไรก็ตาม ทุกวันนี้รถยนต์ก็วิ่งผ่านบนเนินโคกตึกพระยาขลาโหม

บริเวณต้นโพธิ์มีศาลที่ชาวบ้านตั้งขึ้นด้วยความศรัทธา งานประจำปีจะมีในช่วงเทศกาลสงกรานต์มีการห่มผ้าให้ต้นโพธิ์และรดน้ำผู้อาวุโสในบริเวณนั้น หลังสงกรานต์จะมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลถวายเจ้าของโคกตึกพระยาขลาโหม

ผู้วิจัยได้ฟังเรื่องเล่าขานของคนกลุ่มนี้ ทำให้เห็นว่า เขาทั้งหลายมีประสบการณ์การสัมผัสเรื่องต่างมิติด้วยตนเอง

2. วัดกุฎธาราม ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีชื่ออื่นว่า วัดแม่สีกุฎ วัดกุฎร้าง วัดกุฎี มีลักษณะเป็นเนินดินที่มีอิฐเป็นฐานราก ขนาด 10 X 25 เมตร ด้านทิศเหนือ ติดวัดสนามไชย ด้านทิศตะวันออก มีบ้านของชาวบ้าน ด้านทิศใต้และด้านทิศตะวันตกเป็นถนนลูกรัง

วัดนี้มีชื่อปรากฏในพงศาวดารว่า เป็นที่ปลงพระศพพระราชมารดาของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ดังใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ดังนี้ (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2548, หน้า 3)

...อยู่มา 4 เดือนเศษ มารดาเจ้าพระยาปลาไหมถึงแก่กาลกิริยา แต่งการศพเสร็จแล้วเจ้าพระยาปลาไหมสุริยวงศ์ออกไปตั้งการปลงศพ ณ วัดกุฎ ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนผู้ใหญ่ผู้น้อยออกไปช่วยงานและนอนค้างอยู่เป็นอันมาก ฝ่ายข้าหลวงเดิมพระเจ้าอยู่หัว กราบทูลขยงเป็นความลับว่า เจ้าพระยาปลาไหมสุริยวงศ์ทำการครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก หากเอากการศพเข้ามาบังไว้ เห็นที่จะคิดประทุษร้ายต่อพระองค์ [สมเด็จพระเชษฐาธิราช] เป็นมั่นคง...

สายไหม จบกลศึก (2537, หน้า 1) หัวหน้าประวัติศาสตร์ กองวรรณคดี และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร สันนิษฐานว่า วัดกุฎธาราม น่าจะเป็นวัดประจำตระกูลเจ้าพระยาปลาไหมสุริยวงศ์ ก่อนเสด็จเสวยราชย์เป็นพระเจ้าปราสาททอง

ปัจจุบัน ชาวบ้านปลูกไม้ดอก และผักสวนครัวในบริเวณที่เป็นเนินนี้ ทั้งให้อัฐิแดงมาล้อมโคนต้นไม้ที่ปลูก ชาวบ้านไม่ได้รู้จักเพราะเป็นที่ในการดูแลกรมศิลปากร ส่วนบริเวณใกล้เคียงเป็นที่ให้เช่าของวัดกุฎร้าง ในความดูแลของกรมการศาสนา และมีร่องรอยการไปกราบไหว้บูชา และพระที่วัดสนามไชยให้ข้อมูลว่า เดิมมีเจดีย์อยู่ในบริเวณนี้ด้วย

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดูแลควรจัดทำป้ายชื่อวัด เพื่อให้ความ มุ่งกับประชาชน

3. วัดสนามไชย ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปีที่สร้างไม่มีใครทราบแน่ชัด วัดนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศใต้ของวัดไชยวัฒนาราม มีเขื่อนสวยงาม จากคำเล่าขานเป็นวัดที่ทหารมาพักหลังจากการรบ ก่อนจะข้ามฝั่งเข้าพระราชวัง

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าวัดนี้น่าจะเป็นวัดเดียวกับวัดไชยวัฒนาราม แต่เป็นส่วนสังฆาต

4. วัดลวดช่อง ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีชื่ออื่นว่า วัดมหาเถรคันฉ่อง มีเนื้อที่ 2 ไร่ 3 งาน มีโรงอุโบสถ วิหารหลวงพ่อขาว วิหารพระพุทธร โคดม พระพรหมไตรลักษณ์ ศาลาการเปรียญ กุฏิทรงไทย หอสมุดมนต์ หอระฆัง ฌาปนสถาน (ด้านหน้าพระอุโบสถมีสถูปเจดีย์ทรงระฆัง ฐานย่อเหลี่ยม บรรจ้อัฐิผู้สร้างสมัยหลัง)

ประวัติความเป็นมามีการเล่าขาน 2 ประการ

4.1 สันนิษฐานว่า พระมหาเถรคันฉ่องเป็นผู้สร้าง ในยุคนั้นมีวัดที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวร 3 แห่ง คือ วัดเชษฐา สมเด็จพระนเรศวรสร้าง วัดเจ้าชาย สมเด็จพระเอกาทศ ราชสร้าง และวัดมหาเถรคันฉ่อง พระอาจารย์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชสร้าง

4.2 วัดนี้สร้างในสมัยอยุธยาตอนกลาง จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุ วัดนี้เป็นวัดศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพของสาธุชน และยังคงเป็นโรงครัวเลี้ยงช่าง คนงาน ที่มาสร้างวัดไชยวัฒนารามในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า วัดนี้มีพระพุทธรูปปางปาลิไลยก์ (หลวงพ่อบาง) ผู้วิจัยเข้าใจว่า น่าจะเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

โบราณสถานเกาะเมือง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ในส่วนของโบราณสถานกลุ่มนี้ ผู้วิจัยจะนำมากล่าวเฉพาะสถานที่ที่ไม่ได้กล่าวไว้ในบทข้างต้น อันได้แก่ เทวสถาน และศาลเจ้าพระยาโกลาโหมในมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ

1. เทวสถาน

1.1 ศาลหลักเมือง-ศาลพระกาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สถานที่ซึ่งน่าจะเป็นที่ตั้งศาลหลักเมืองแต่โบราณกาล คือ บริเวณศาลพระกาล ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับสถานีตำรวจท่องเที่ยว ตรงข้ามกับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จากข้อสันนิษฐานที่ว่าพระกาลคือเทพารักษ์หนึ่งในสี่พระองค์ผู้รักษาเมืองทั้งหลาย อันมีพระหลักเมือง พระเสื้อเมืองและพระทรงเมือง สถานที่ก่อสร้างจึงน่าจะอยู่ในบริเวณดังกล่าว

ศาลพระกาลมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ในวาระที่มีกรตั้งจิตอธิษฐานของพระองค์ท่าน ดังปรากฏใน คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง นอกจากนี้ ยังมีปรากฏใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (2548, หน้า 4) ซึ่งกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่าทรงอธิษฐานจิตในขณะที่จะเข้ากรุงเพ็ชร์ ยึดอำนาจจากพระเชษฐาธิราช ความว่า “วันนั้นเป็นวันเสาร์वारเจ้าพระยาโกลาโหมสุริยวงศ์ใส่เสื้อดำ กางเกงดำ ซีม้าดำ ขุนนางและไพร่พลตามมาเป็นอันมาก ครั้นถึงหน้าพระกาลจึงลงจากม้าตั้งสัตย์อธิษฐานว่า ข้าพเจ้าปรารถนาพระโพธิญาณ ถ้าจะเสร็จแก่พระพุทธสมบัติเป็นแท้ จะยกเข้าไปล้างผู้สัตย์ ขอให้สำเร็จดังปรารถนา”

1.2 เทวสถานพระอิศวร-พระนารายณ์

เทวสถานพระอิศวร-พระนารายณ์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น สังข์ พัฒโนทัย (2516, หน้า 106) อ้างไว้ว่า พ.ศ. 2179 ให้ริ้วเทวสถานพระอิศวรพระนารายณ์ขึ้นมาตั้งอยู่ย่านชีกุน ส่วนเทวสถานเดิมจะตั้งอยู่ที่ใด ไม่ปรากฏ การที่ริ้วแล้สร้างใหม่ที่ย่านชีกุน แสดงว่าทรงต้องการขยายให้ใหญ่โตกว้างขวางยิ่งขึ้น กับแสดงว่าพระองค์มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระอิศวรพระนารายณ์ตามลัทธิพราหมณ์เป็นอย่างยิ่ง

บริเวณที่เป็นเทวสถานตามแผนที่ฉบับพระยาโบราณราชธานินทร์ ปัจจุบันอยู่บริเวณสี่แยกกองกำกับการตำรวจ ใกล้เคียงพระราม มีต้นโพธิ์เป็นที่สังเกต

2. ศาลเจ้าพระยาขลาใหม่

ในมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ศูนย์วาสุกรี ที่ผู้วิจัยทำงานนั้น ก็มีการสืบคดีความเชื่อในการบูชาสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ณ ศาลเจ้าพระยาขลาใหม่ ทรงเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนขวัญกำลังใจแก่ผู้ที่อยู่ในองค์กร ดังเรื่องเล่าขานจากวิทยากร 5 ลำนวนต่อไปนี้

วิทยากรคนที่ 1 อาจารย์ศรีนวล สุทธิเวชกุล อายุ 73 ปี บ้านเลขที่ 136 หมู่ 4 หมู่บ้านวรเขษฐ์ ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อวันที่ 8 มกราคม 2551

อาจารย์ศรีนวล สุทธิเวชกุล ให้สัมภาษณ์ว่า อาจารย์เกษียณ 10 กว่าปีแล้ว เป็นครูสอนตั้งแต่เป็นโรงเรียนการช่างสตรี จนเป็นพาณิชย์ ก่อนเกษียณอยู่ฝ่ายแนะแนว อาจารย์เล่าว่า ท่านและอาจารย์พรณีบวงสรวงไหวศาลเป็นประจำ เดิมตำแหน่งของศาลไม่ได้อยู่บริเวณปัจจุบัน เมื่อตั้งศาลใหม่ หม่อมจรรยา สุขสวัสดิ์ ท่านมาตั้งให้ สาเหตุที่ตั้งใหม่ มีหลายเหตุ เช่น มีนักเรียนตาย ภารโรงมีอุบัติเหตุ หลายครั้ง จึงเชิญหม่อมจรรยาท่านเข้าทรงเรื่องศาล "เสด็จปู่ขลาใหม่" องค์นี้คือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อาจารย์เคยเห็นท่าน สมัยก่อนมหาวิทยาลัยเป็นโรงเรียนประจำ ครูประจำชั้นอนเอร์ เคยพบว่าท่านแต่งชุดขาวปัจจุบันยังอิฐฐานถึงท่าน ทำบุญก็จะระลึกถึงพระมหากษัตริย์อยุธยาทุกพระองค์ เวลาผ่านวาสุกรีก็ยกมือไหว้

อาจารย์เล่าว่าเวลาทำพิธีบวงสรวง จะเตรียมของควรวาน หัวหมู แบบทั่วไปที่เทวสถาน เรื่องสำคัญ โต๊ะต้องปูผ้าขาว มีร่มกาง ร่มสีอะไรก็ได้ อาจารย์ยังระลึกถึงท่านเสมอ อาจารย์ชี้ว่า "เสด็จปู่" จะดูแลพวกเราทุกคน ที่อยู่ในวาสุกรี เมื่อนักศึกษาจะจัดงาน เช่น งานกีฬา จะทำพิธีบวงสรวง รำกันหน้าศาลด้วย ทำกันมาเป็นประเพณี ปัจจุบันสโมสรนักศึกษานำทีมงานสืบหอ ๑ พิธีกรรมดังกล่าว

วิทยากรคนที่ 2 อาจารย์กนกกร สังฆรักษ์ อายุ 61 ปี เลขที่ 19 ถนนคูทอง ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 27 ธันวาคม 2550

อาจารย์กนกกร สังฆรักษ์ ให้สัมภาษณ์ว่า อาจารย์เป็นผู้นำในการจัดพิธีบวงสรวงเจ้าพระยาขลาใหม่ เพื่อระลึกถึงบรรพบุรุษ ผู้มีพระคุณที่สถิต ณ ศูนย์วาสุกรี ในช่วงแรกหม่อมจรรยา สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ทำพิธีบวงสรวง แต่ท่านเสียชีวิตแล้ว ลูกชายปฏิเสธที่จะประกอบพิธีต่อเพราะไม่ได้ศึกษาการทำพิธีจากคุณพ่อ จึงแนะนำพราหมณ์ที่จังหวัดอ่างทองมาทำพิธีให้ อาจารย์จึงไปติดต่อตามคำแนะนำ พราหมณ์ที่ทำพิธีจะมาดูสถานที่และเตรียมเครื่องบวงสรวงเองทั้งหมด ในวันทำพิธี

ดอกประดู่สีเหลืองโปรยปรายอย่างงดงามบริเวณหน้าศาลทำพิธี นับเป็นนิมิตหมายดี พราหมณ์
อัญเชิญเทพเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทุกที่ นับเป็นสิริมงคลในชีวิต ด้วยได้ทำความดี และได้อนุรักษ์
สิ่งดีงามไว้ในมหาวิทยาลัย

วิทยากรคนที่ 3 อาจารย์อวยพร สร้อยนาคพงษ์ อายุ 63 ปี บ้านเลขที่ 222 / 75
หมู่บ้านพรพิศ ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ
วันที่ 28 ธันวาคม 2550

อาจารย์เป็นครูคนที่ 1 ของพาณิชยวาสุกรี สมัยนั้นเป็นโรงเรียนประจำ ตอนนั้นยังไม่มี
ศาล เด็กนักเรียนตายบ่อย หม่อมจรรยาท่านมาตั้งศาลให้ประมาณปี 2511 อาจารย์เคยเห็นเสด็จปู่
กลาโหมเป็นทหารใส่ชุดสีแดง แต่โดยมากท่านจะแต่งสีขาว ท่านถือศีลช่วงเข้าพรรษา เคยขอพร
ท่าน แล้วก็สำเร็จ มีครั้งหนึ่งไม่ทราบบาปหรือไม่ ไปฟ้องเสด็จปู่ว่ามีคนทำผิดต่อเรา แล้วเรามีอัน
เป็นไป ไม่ได้ตั้งใจ ท่านคงไปเตือน อาจารย์มาเป็นอาจารย์พิเศษ มีโอกาสไปลามาไหว้ท่านเสมอ
ท่านชอบให้บนด้วย หัวหมู ไช้ต้ม ผลไม้ หรือแล้วแต่คนบนเอง ไม่จำกัด อาจารย์อยากฝากถึงคนรุ่น
ใหม่ว่า " ไม่เชื่ออย่าลบหลู่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง"

วิทยากรคนที่ 4 อาจารย์อุษณีย์ คงถาวร อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 136 / 2 ถนน
พระองค์ดำ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก เล่าเมื่อ วันที่ 30 กันยายน 2550

อาจารย์เล่าถึงเจ้าพระยากลาโหมว่าท่านคือศูนย์รวมจิตใจของชาววาสุกรี ไม่ว่าจะจัด
กิจกรรมใด เช่น จัดงานมรดกโลก แข่งขันกีฬา ส่งนักศึกษาไปประกวด จะบูชาขอพรจากท่านส่วน
ห้องประชุมเจ้าพระยา ศูนย์วาสุกรี ที่เข้าใจว่านามนี้มาจากชื่อของแม่น้ำเจ้าพระยานั้น แต่แท้จริงมี
ที่มาจากพระนาม "เจ้าพระยากลาโหม"

วิทยากรคนที่ 5 อาจารย์ขวัญเดือน ขวนประสิทธิ์ อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 55 / 6 หมู่ 3
ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 29 ธันวาคม
2550

อาจารย์เล่าว่า อาจารย์เป็นนักเรียนรุ่นที่ 1 ของโรงเรียนพาณิชยการวาสุกรี เมื่อ 40 ปี
ที่แล้ว เป็นนักเรียนประจำ เห็นการสืบทอดการไหว้ศาลตั้งแต่เป็นนักเรียน นับถือเจ้าพระยากลาโหม
ในฐานะผู้ศักดิ์สิทธิ์ของศูนย์วาสุกรี เมื่ออาจารย์เรียนจบมีการตั้งศาลใหม่ เมื่อประมาณ พ.ศ. 2511
ศาลนี้ได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจวบจนปัจจุบัน

สภาพของศาลเจ้าพระยากลาโหม ในมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
ศูนย์วาสุกรี ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ศูนย์วาสุกรี เดิมก่อตั้ง ในนามของ โรงเรียนการช่างสตรี แล้วเปลี่ยนเป็น โรงเรียนพาณิชยการวาสุกรี สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครศรีอยุธยา วาสุกรี ตามลำดับ และนามล่าสุด คือ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ศูนย์วาสุกรี ส่วนชื่อที่คนในพื้นที่เรียกก็คือ "พาณิชยโน" ไม่ว่าชื่อของ มหาวิทยาลัยจะเปลี่ยนแปลงเช่นไร แต่สิ่งที่ยึดเหนี่ยวใจของชาววาสุกรี รุ่นผู้ใหญ่ ถึง เด็ก คือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันกอบด้วย พระพุทธรูป ศาลเจ้าพระยากลาโหม และศาลตายาย

การบูชา: การไหว้ศาลทั้งสามจะจัดรูปต่างกัน คือ 3 ดอก 9 ดอก และ 5 ดอก ตามลำดับ ดอกไม้ พวงมาลัย ตามแต่ผู้ไหว้จะจัดหามา แต่สิ่งที่พิเศษ คือ หากมีการเช่นสรวง บำบวง จะตั้งของบูชาหน้าศาลเจ้าพระยากลาโหม

จากหนังสือ 40 ปีวาสุกรี พุทธศักราช 2549 ไสพิศ ทุมดี (2549, หน้า 4 – 5) ระบุว่า เจ้าพระยากลาโหม คือเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ซึ่งต่อมาครองกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนาม สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ถนนด้านตะวันออก เรียกว่า ถนนเจ้าพระยากลาโหม ซึ่งผ่านด้านหลัง ของวัดราชบูรณะ ตามแผนที่โบราณ บริเวณนี้ คือบ้านพักของเจ้าพระยากลาโหม

โบราณสถานพระราชวังบางปะอิน และวัดชุมพลนิกายาราม ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มโบราณสถานแห่งนี้ มีเรื่องราวเป็นตำนานเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ที่ ชาวบางปะอินคุ้นเคย ข้อมูลจากการสอบถามชาวบางปะอินแสดงถึงความศรัทธาที่เชื่อว่าพระองค์ ทรงมีพระมหากษัตริย์คุณ คุ่มครองป้องกันภัย ทำให้ไม่มีวาทภัย อุทกภัยมากล้ำกรายพวกเขา ผู้อาวุโสขอพระราชทานพรให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ได้เข้ามาทำบุญถวายที่หอเหมมณเฑียรเทวราชทุกปี โดยที่พระราชวังจะจัดพิธีตัดจุกโกนผมไฟและมีการทำพิธีสังเวจสมเด็จพระเจ้าปราสาททองด้วย ที่เกาะบางปะอินนี้ มีสถานที่สำหรับสักการะเพื่อรำลึกถึงพระองค์โดยเฉพาะ คือ

1. ศาลเทวรูปสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หอเหมมณเฑียรเทวราช พระราชวังบางปะอิน
2. ศาลเทวรูปสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และศาลแม่อิน วัดชุมพลนิกายาราม

วิทยากรผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่แก่ผู้วิจัยมีหลากหลายช่วงวัย ต่างให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์และ ได้ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลง ในช่วง 70 ปี ทั้งหมดมีจำนวน 11 ส่วน ดังนี้

วิทยากรคนที่ 1 หลวงเตี้ย อายุ 60 ปี วัดชุมพลนิกายาราม ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 9 มกราคม 2550

หลวงเตี้ยแห่งวัดชุมพลนิกายารามอธิบายเรื่องการบูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปในโบสถ์วัดชุมพลนิกายาราม และกำลังจะมีการปิดทองพระ ที่เห็นองค์พระพุทธรูปเป็นสีแดง เพราะเป็นศิลาแดง ได้มีการบูรณะหลายครั้งแล้ว

วิทยากรคนที่ 2 อาจารย์หนู อายุ 58 ปี วัดชุมพลนิกายาราม ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 9 มกราคม 2550

วิทยากรเล่าว่า สมัยเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองพระชนมายุได้ 6 ขวบ ทรงเล่นลิเก ในหมู่เด็กด้วยกัน สิ่งประหารเด็กด้วยไม้ตอก (ไม้ไผ่) เด็กผู้นั้นถึงแก่ความตาย พระองค์จึงถูกนำเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระเอกาทศรถที่พระราชวังจันทน์ ขณะนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถตัดสินคดีสมเด็จพระเอกาทศรถเห็นพระอัมรรค์ที่คล้องคอก็ทรงจำได้ว่าเคยมอบให้แม่อื่น จึงมิได้ทรงเอาความ แต่โปรดให้รับตัวเข้าเป็นมหาดเล็กในพระราชวัง แต่มิได้ตรัสว่าเป็นราชบุตร

วิทยากรคนที่ 3 อาจารย์สุกัลยา กลิ่นอ่อน อายุ 52 ปี 48 หมู่ 5 ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 9 กันยายน 2551

อาจารย์เล่าว่า เมื่อ 30 ปีก่อน อาจารย์เดินทางมาบางปะอิน มีภาพความทรงจำที่ประทับใจคือ ความเป็นชนบทแบบภาคกลางของอำเภอบางปะอิน ต่างจากทางภาคอีสานบ้านเกิดของอาจารย์ พระราชวังสมัยนั้น ไม่มีกำแพงหนาทึบ ประชาชนสามารถมองเห็นพระราชฐาน

สำหรับหอเหมมณเฑียรเทวราช ที่ประดิษฐานเทวรูปสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อยู่ใกล้บริเวณต้นโพธิ์ ยังไม่สวยงามเท่าทุกวันนี้ มีลักษณะเรียบง่ายเป็นธรรมชาติ สระน้ำด้านหน้าไม่มีขอบบ่อ และมีร้านก๋วยเตี๋ยวเรือ “ตายู”

สำหรับคำเล่าขานเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น อาจารย์เล่าว่า อาจารย์ไม่ได้เป็นคนพื้นเพบางปะอิน แต่ได้รับคำบอกเล่าจากสามีว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเคยเป็นทหาร ทรงชอบให้อริษฐานเรื่องการรับใช้ชาติ หากผู้บนมีปณิธานว่าจะรับใช้ชาติด้วยวิธีการใด ก็ตาม จะสามารถสำเร็จผลดังประสงค์ อาจารย์ไม่เคยบนขออะไรจากพระองค์ เพียงแต่ขอประทานพรให้วิถีชีวิตในครอบครัวอยู่รอดปลอดภัย มีความสุข

แต่สำหรับคุณย่าของลูก ๆ อาจารย์เล่าว่าจะทูลขอเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ จิปาฐะทุกเรื่อง แม้แต่ของหาย เดินผ่านด้านนอกกำแพงพระราชวังก็ยกมือไหว้เสมอ คนรุ่นคุณย่านับถือมาก

สำหรับเรื่องตำนานบางปะอิน ที่อาจารย์รับทราบเป็นสำนวนเดียวกับในประกาศรัชกาลที่ 5 บ้านแม่อินอยู่ที่บริเวณวัดชุมพลนิกายาราม

ส่วนเรื่องพิธีการโกนจุก ลูก ๆ ของอาจารย์อยู่ที่จังหวัดนครพนม จึงไม่มีโอกาสร่วมพิธีการดังกล่าว อาจารย์พอจำภาพความเปลี่ยนแปลงได้ว่าสมัยก่อนผู้เฒ่าผู้แก่ แต่งตัวโจงกระเบนแบบ

โบราณจริง ๆ จุงลูกจุงหลานมางาน เดียวนี้ ดูเป็นสมัยใหม่ไปหมด ความเป็นกันเองของเจ้าหน้าที่ประจำพระราชวังหดหายไป ไม่เหมือนเดิม กำแพงกันมองไม่เห็นเช่นแต่ก่อน สวยขึ้น แต่ไม่ตริ่งใจเช่นเดิม

ในฐานะที่อาจารย์เป็นผู้สอนวิชาเอกลักษณ์ท้องถิ่น อาจารย์จะสอนเรื่อง อยุธยา กับ บางปะอิน แต่มิได้เน้นเรื่องตำนานนัก สังเกตว่านักเรียนเข้าใจว่าเป็นเรื่องนามธรรม อาจารย์กล่าวว่า เรื่องที่เป็นนามธรรมนักเรียนก็ไม่สนใจนัก เมื่อพาไปศึกษาสถานที่จริงในพระราชวังก็มักเดินเล่น และมักตอบว่า "หนูรู้แล้ว" อาจารย์วิเคราะห์ว่า เพราะว่าเขาเห็นในท้องถิ่นจนชินตา อย่างไรก็ตาม เวลามีคนมาให้น่าเยี่ยมชมนักเรียนจะกระตือรือร้น หาข้อมูลมาแล้ว ประธานนักเรียนต้องศึกษาเรื่องท้องถิ่นเพราะต้องปฏิบัติหน้าที่บรรยายเรื่องท้องถิ่นบางปะอินเสมอ

วิทยากรคนที่ 4 อาจารย์ธนิศา สิลุจจยานนท์ อายุ 49 ปี 48 หมู่ 12 ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 16 ตุลาคม 2551

อาจารย์เล่าว่า อาจารย์เป็นคนบางปะอินโดยกำเนิด บ้านของอาจารย์อยู่หัวเกาะนี้ เรียกว่าเกาะลอย หรือ เกาะวัดนิเวศฯ บนเกาะมีบ้านกว่า 200 หลังคาเรือน ภาพความทรงจำของอาจารย์ คือหาดทรายหัวเกาะ สามารถลงเล่นน้ำอย่างสนุกสนาน งามหยอหวานมาทำกับข้าว ภูมิทัศน์สวยงามนี้หายไปเพราะเรือดูดทราย ตลิ่งด้านตะวันตกพังเข้ามา นอกจากนี้ หน้าวัดชุมพลนิกายารามเคยมีแพซุงของโรงไม้ เด็ก ๆ ชอบมาเล่นกันอย่างสนุกสนาน ทั้ง ๆ ที่สมัยก่อนมีจะเข้ ชุกชุม

อาชีพของคนเกาะลอยคือการ"ล้อมซุ้ม" การนำไม้ที่มีหนามมารวม ๆ กัน เมื่อปลดมาอาศัยมากก็จะใช้ฉนวนจับปลามาขาย และยังมีการปลูกผักทองเนื้อดี ถั่วแระ มีชื่อเสียงว่าอร่อย พื้นดินบนเกาะน้ำท่วมทุกปี แผ่นดินจึงอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชผลได้ดี

สำหรับหลังบ้านของวิทยากรนั้น คุณแม่ของวิทยากรเล่าว่า มีตำหนักของพระยาคี อาทิตยฯ พระเจ้าหลานเธอในรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันรกร้าง เป็นดงอ้อ ดงแขม มีขโมยชุกชุม ที่บ้านของวิทยากรใช้ดงไม้เป็นปราการ

สำหรับเรื่องเกาะลอย วิทยากรเล่าว่า มีข้อมูลเล่าขานขัดแย้งกัน ยังไม่มีการสรุปชัดเจน ดังนี้

1. เดิมเกาะนี้เป็นเกาะอยู่แล้ว
2. เดิมเกาะนี้เป็นผืนเดียวกับแผ่นดินใหญ่ แต่การขุดคลองด้านวัดนิเวศฯ เพื่อให้เรือ

เทียบถึงพระราชวัง แผ่นดินจึงขาดจากกัน

สำหรับวิทยากร เข้าใจว่าเป็นเนื้อที่เดียวกัน เพราะเหนือวัดชุมพลนิกายรามมีคลอง นางหงส์ลัดเลาะไปออกแม่น้ำใหญ่ ทางท้ายตลาดบางปะอิน

ตำนานบางปะอินที่วิทยากรทราบ เป็นตำนานเดียวกับตำนานบางปะอิน ในประกาศ รัชกาลที่ 5 และบ้านแม่อินอยู่ตรงวัดชุมพลนิกายราม

การบูชาสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วิทยากรไม่เคยบน เพียงขอพรให้ครอบครัวอยู่ดีมีสุข วิทยากรคนที่ 5 นางสาวสกุลทิพย์ ชูพงศ์ อายุ 16 ปี บ้านเลขที่ 15/2 หมู่ 9 ตำบล บ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 9 กันยายน 2551

วิทยากรเป็นนักเรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนบางปะอิน "ราชานุเคราะห์ ๑" เป็นนักเรียนที่เรียนเก่ง สนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วิทยากรเคยเรียนวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 อาจารย์สอนเน้นเรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ เมื่อเล่าถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจะเล่าแบบผ่าน ๆ วิทยากรไม่ทราบรายละเอียดมากนัก ส่วนตำนานเรื่องลี้ลับวิทยากรทราบแต่เรื่อง "พระนางเรือล่ม" ไม่ทราบเรื่องเรือของสมเด็จพระเอกาทศรถล่ม และมั่นใจว่าเพื่อน ๆ นักเรียนก็ไม่ทราบเช่นกัน ในครอบครัวพ่อแม่ไม่ได้เรียนหนังสือ ไม่เคยเล่าเรื่องอะไร พี่คนโตของวิทยากรชอบประวัติศาสตร์ แต่ชอบเล่าเรื่องสงคราม

การบูชาวิทยากรเคยไปขอพรที่หอเหมมณเฑียรเทวราช ขอพรให้พ่อแม่ มีสุขภาพแข็งแรง และขอให้ตนเองอยู่รอดปลอดภัย

วิทยากรคนที่ 6 นายฉัตรวัฒน์ ผ่องอำไพ อายุ 17 ปี บ้านเลขที่ 245 หมู่ 6 ตำบล บ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 9 กันยายน 2551

วิทยากรเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 6 โรงเรียนบางปะอิน "ราชานุเคราะห์ ๑" สมัยเด็กเคยไปวิ่งเล่นในวัง ในเวลาว่างนั่งตัดจุกโกนผมไฟของวัง เมื่อเห็นเด็กคนอื่นร่วมพิธีอยากไว้จุกบ้าง แต่เมื่อโตขึ้นก็หมดความอยากไว้จุก วิทยากรไม่ทราบเรื่องตำนานบางปะอิน แต่คิดว่าเพื่อนที่เรียนเก่งจะทราบ โดยเฉพาะประธานนักเรียน

วิทยากรคนที่ 7 นางชูป ดาวฤกษ์ อายุ 63 ปี บ้านเลขที่ 9 หมู่ 3 ตำบลบ้านเลน อำเภอ บางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 4 เมษายน 2551

วิทยากรเล่าว่าตนเกิดที่บางปะอิน ในสมัยเด็กเคยมาวิ่งเล่นที่หอเหมมณเฑียรเทวราช วิทยากรมีความเชื่อว่าตนเคยเป็นคนของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สามารถที่จะสื่อถึงพระองค์ได้ในชาตินี้วิทยากรเกิดมาเพื่อปฏิบัติธรรมช่วยเหลือผู้คนตามแนวพระโพธิสัตว์

เมื่อถึงคราวเดือดร้อนเรื่องใด จะทูลให้พระองค์ช่วย ไม่ว่าจะเจ็บป่วย เดือดร้อน ตนเอง คิดว่าเป็นการใช้กรรมที่ทำมาแต่ปางก่อน

วิทยากรบอกว่า อ่านหนังสือไม่ออก แต่เคยมีคนมาเล่าเรื่อง “เจ้าไล” ของ อาจารย์คึกเดช กันตามระ แนะนำให้อ่าน เพราะนวนิยายเล่มนี้ มีเกร็ดที่แม่นยำ เช่นเรื่อง ดาบฟ้าพื้นที่ยังอยู่ใต้ ผืนน้ำบริเวณหัวเกาะ นอกจากนี้ วิทยากรเชื่อว่า บ้านของแม่อินอยู่บนเกาะลอยตรงที่เรียกว่า พลับพลา ไม่ใช่ตรงที่วัดชุมพลนิกายาราม ดังที่เข้าใจกันโดยทั่วไป

วิทยากรเล่าอีกว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเคยเสด็จมาที่วัดชุมพลนิกายาราม จะเห็น เป็นแสงวามหายไปที่พระอุโบสถ และพระพุทธรูปในพระอุโบสถ 7 องค์นั้น หมายถึงสมเด็จพระเจ้า ปราสาททอง ทรงพระราชสมภพวันเสาร์

การบูชา การบน ผู้ที่ต้องการบน นิยมใช้บนด้วยข้าวเหนียวมูน ภาชนะน้ำผึ้ง

วิทยากรคนที่ 8 นายวิเชียร ศรีวิศาลภพ อายุ 58 ปี บ้านพักพระราชวังบางปะอิน ตำบล บ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 11 ตุลาคม 2551

วิทยากรเป็นผู้ดูแลศาลของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ที่หอเหมมณเฑียรเทวราช เล่าว่า เมื่อ 2 – 3 เดือนก่อน มีผู้นำบทประพันธ์ถวายความจงรักภักดี เคลือบพลาสติกวางไว้ให้ผู้ที่สักการะ อ่าน ดังนี้

ถวายแต่บรมครู

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

คาถาบูชาสมเด็จพระพ่อ

โอม นะโม สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง นะ มะ พะ ทะ

ขอพระราชทานอนุญาตถึงเทพไท	ผู้เป็นใหญ่อยู่ในแดนกรุงศรี
ผ่านมาแล้วประมาณสามร้อยกว่าปี	เทพองค์นี้สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ปราชญ์เปรี๊ยะ	ความรุ่งเรืองเสริมได้เพราะโหรหลวง
เข้ายุคทองสุดยิ่งใหญ่ในทั้งปวง	ลุล่วงสวรรคต์แดนมนุษย์สุดบาดาล
เหล่าข้าพระพุทธเจ้าขอกราบแทบพระบาท	ทรงอนุญาตให้เข้าเฝ้าและสรรหา
จัดรูปเหมือนตั้งเคารพและบูชา	ด้วยศรัทธา ๓ ได้โปรดประสาทพร
ขอเทิดทูนเกียรติยศอันลือลั่น	อนเอนันต์สมโภชน์สโมสร
ให้เกรียงไกรยิ่งใหญ่ไม่อมรณ	ขอวิงวอนกราบบังคมและบูชา

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า

นางอรุณี บุญมาก และลูกหลาน

3 สิงหาคม 2549

ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 ปีจอ

วิทยากรเล่าถึงองค์จำลองของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า วัดกำแพงที่อยู่ใกล้ ๆ พระราชวัง ัญญเชิญแบบจำลองเทวรูปไปทำพระเครื่อง บล็อกที่ทำแตกถึง 3 ครั้ง ต้องมาทูลขอ พระองค์ท่านใหม่ จึงสามารถจัดทำพระเครื่องสำเร็จ

วิทยากรเล่าว่ามีคนเข้ามากราบขอพระสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมิได้ขาด มาจาก หลายจังหวัด มาแก้บนจากทางภาคอีสานบ้าง ทางแถบจังหวัดนครนายกบ้าง โดยเฉพาะคนจีนนับ ถือมาก มีคนมาทำบุญทุกเดือน แม้จะดูมีคนเข้ามาไม่มากนัก แต่เมื่อเปิดเซฟจะมีเงินถึง 2-3 หมื่น

ที่หอเหมมณเฑียรเทวราชไม่มีจำหน่ายรูปเทียน ดอกไม้ ทางพระราชวังเกรงว่าจะถูก ครหาว่าเป็นการค้า ส่วนการแก้บน คนที่มาแก้บนจะนำหิวหมู ผลไม้ ดอกไม้ พวงมาลัย ไข่ต้มมา ถวาย ที่นิยมที่สุดคือ ข้าวเหนียว น้ำผึ้ง เพราะมีเรื่องเล่ากันว่าพระเจ้าปราสาททองทรงโปรด ข้าวเหนียวมูนราดน้ำผึ้ง

วิทยากรคนที่ 9 นางมณี จันทร์เทศ อายุ 47 ปี บ้านเลขที่ 245 หมู่ 6 ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรอยู่ร้านขายดอกไม้ แนะนำว่า ให้ซื้อดอกไม้สีขาวไปบูชา ท่านขอบ ให้ชีวิตที่ หอเหมมณเฑียรเทวราช เพราะที่วัดชุมพลนิกายารามเป็นของใหม่ และอ้างว่าที่ท้ายเกาะวัดนิเวศ ธรรมประวัติ มีศาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วิทยากรยังยืนยันว่า "คนบางปะอินถวายตัวเป็นลูก เจ้าพ่อปราสาททองทุกคน"

วิทยากรคนที่ 10 นายวิชาคม ธรรมจิตร อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 33 / 1 หมู่ 12 ตำบล บ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 11 ตุลาคม 2551

วิทยากรขายเครื่องดื่มน้ำผึ้งตรงข้ามวัดนิเวศธรรมประวัติ บอกว่าไม่มีศาลสมเด็จพระเจ้า ปราสาททองที่ท้ายเกาะ บริเวณนั้นเป็นพื้นที่ของวัดนิเวศธรรมประวัติ

วิทยากรคนที่ 11 นายสมโภชน์ ศรีทอง อายุ 64 ปี บ้านเลขที่ 35 หมู่ 12 ตำบล บ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 11 ตุลาคม 2551

วิทยากรและภรรยาขายกล้วยเดี่ยวอยู่ภายในบริเวณวัดนิเวศธรรมประวัติ บอกว่าไม่เคยมี ศาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่ท้ายเกาะ ซึ่งเป็นเป็นบริเวณวัดนิเวศธรรมประวัติ ศาลของ พระราชวัง และเจ้าหน้าที่ของพระราชวังกีดกันชาวบ้านที่เข้าไปไหว้ศาล

สภาพของหอเหมมณเฑียรเทวราช

หอเหมมณเฑียรเทวราช เป็นสถานที่ประดิษฐานเทวรูปพระเจ้าปราสาททอง บางคนเฝ้า กันว่า "ศาลพระเจ้าปราสาททอง" พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในระหว่างปีพุทธศักราช 2415 - 2419 ณ ใต้ต้นโพธิ์ ริมสระที่ ต่อมามีการสร้างหอเหมมณเฑียรเทวราชขึ้นใหม่อีก เนื่องจากเกิดเหตุการณ์เรือพระประเทียบ

เมื่อปีพุทธศักราช 2423 เป็นเหตุให้สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์สวรรคตกลางแม่น้ำเจ้าพระยาพร้อมพระราชธิดา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชวิตกว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งเสด็จมาในขบวนเรือครั้งนี้อาจจะทรงเป็นอันตรายได้ จึงทรงบนว่า ถ้าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศปลอดภัยจากเหตุการณ์ครั้งนี้จะทรงสร้างศาลใหม่ถวาย และเมื่อทรงทราบว่าพระราชโอรสทรงปลอดภัยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสงครามสร้างแบบแล้วถ่ายภาพ ให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐีสั่งทำมาจากประเทศจีน การก่อสร้างแล้วเสร็จในปีพุทธศักราช 2432 ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยว เป็นประชาชนบริเวณอำเภอบางปะอิน และจังหวัดใกล้เคียงที่มาเข้าชมพระราชวังบางปะอินเข้าไปสักการบูชาเทวรูปพระเจ้าปราสาททองมิได้ขาด คนนิยมเสี่ยงเซียมซีในศาล มีคำทำนายของโหรหลวงที่มาจากในพระราชวัง

ใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (ชาติ) กล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์พระพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง "ในเดือนนี้ปลายปีนั้น (พ.ศ.2175) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว[สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง] เสด็จไปโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพระองค์อิน ณ เกาะบ้านเลน โสกันต์แล้วพระราชทานนามชื่อเจ้าฟ้าไชย"

เป็นที่น่าสังเกตว่า พิธีตัดจุกโกนผมไฟก็ยังเป็นสิ่งที่ชาวบ้านน่าจะรับทอดมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และถือปฏิบัติเป็นกิจกรรมร่วมกันจนถึงทุกวันนี้ ผู้วิจัยได้มีโอกาสไปร่วมในพิธี เพื่อเก็บบันทึกข้อมูล เมื่อวันที่ 13 - 14 ค่ำ เดือน 4 ของ พ.ศ. 2550 ตรงกับวันที่ 16 - 17 มีนาคม ณ หอเหมมณเฑียรเทวราช จึงจะขอถ่ายทอดเพื่อเป็นหลักฐานไว้ ดังนี้

กำหนดการ

วันแรม 13 ค่ำ เดือน 4

เวลา 09.00 น.

ผู้ช่วยเลขาธิการพระราชวังฝ่ายที่ประทับ เป็นประธานในการพิธี
ส่งเวียงพระเจ้าปราสาททอง โหรในพิธีอ่านโองการส่งเวียง

เวลา 10.00 น.

เสร็จพิธีส่งเวียง อัญเชิญพระเจ้าปราสาททองออกให้ข้าราชการ
พ่อค้า ประชาชนตรงน้ำ

เวลา 15.00 น.

อัญเชิญพระเจ้าปราสาททองเข้าประดิษฐานในหอเหมมณเฑียร
เทวราช (ที่เดิม)

พระสงฆ์ 10 รูป มาถึงประจำพิธี

ประธานจุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์

เวลา 18.00 น. ร่วมรับประทานอาหารและสังสรรค์ ณ สโมสรพระราชวัง
บางปะอิน

เวลา 21.00 น. มีมหรสพสมโภช

วันแรม 14 ค่ำ เดือน 4

เวลา 07.00 น. พิธีสงฆ์
พิธีพราหมณ์ตั้งเครื่องบัตพลี อ่านโองการ บูชา และตัดจุกเด็ก

เวลา 08.00 น. ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธมนต์
แล้วเป็นเสร็จการ

ในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 4 นี้ประตูลูกใหญ่เปิดและประชาชนสามารถเดินเข้าประตูที่เรียกว่า ประตูเสด็จพระราชดำเนิน ยามของพระราชวังให้ข้อมูลว่า ปีหนึ่งมีครั้งเดียวเท่านั้น ที่จะได้เดินเข้า ประตูนี้ตามรอยพระราชดำเนิน

สำหรับ พิธีในวันนี้เริ่มต้นจากพราหมณ์พิธีหลวง เตรียมบายศรี ของบวงสรวง มากมาย หลายอย่าง ปีนี้ (พ.ศ. 2550) เสียงพิธีกรประกาศว่านายเชิดพันธ์ ณ สงขลา ผู้ว่าราชการจังหวัด พระนครศรีอยุธยา เดินทางมาเป็นประธานเอง ซึ่งถือว่าเป็นพ่อเมืองคนแรกที่มาเป็นประธานในพิธี

พิธีตัดจุกโกนผมไฟ มีเด็กและผู้ปกครองมาร่วมงาน ประมาณ 200 กว่าคน เด็กทุกคนที่จะเข้าพิธีต้องลงทะเบียนรับบัตรตัดจุกจากเจ้าหน้าที่ เพื่อเก็บบัตรไว้แลกของและเป็นทีระลึก หลังจากนั้น เด็กรับป้ายมงคลจากพราหมณ์ เจ้าหน้าที่เดินแจก"ตะบอง" ทำด้วยใบลานที่จารด้วย อักษรขอม (ตะบองนี้เจ้าหน้าที่จะขอคืนพระราชวังโดยให้เหตุผลว่ามีน้อยมากไม่มีการทำเพิ่มเติมอีก)

พิธีเริ่มตั้งแต่การตั้งเครื่องบวงสรวง และพราหมณ์อ่านโองการ ประชาชนตักบาตร เด็กและผู้ปกครอง 1 คนจะได้เข้าไปในปะรำพิธี เมื่อพระสงฆ์ฉันภัตตาหารเข้านั้น พราหมณ์จะตัดผมไฟ และตัดจุกในปะรำพิธี และเมื่อเด็กตัดผมไฟ และตัดจุกแล้ว ผู้ปกครองนำเด็กมารวมกันรอบบริเวณศาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พราหมณ์ในพิธีอ่านโองการ เจ้าหน้าที่นำเทียนไปเดินเวียน 3 รอบ เสร็จแล้วจึงนำเด็กให้พราหมณ์เจิมหน้า เจ้าหน้าที่ทุกคนก็ได้รับการเจิมเช่นกัน จากนั้นก็จะเป็นประชาชนทุกคน สังเกตว่ามีหนุ่มสาวจำนวนไม่น้อยที่มาร่วมในพิธี

ฉะนั้น ในวันแรม 13 และ 14 ค่ำ เดือน 4 ของทุกปี ชาววัด ชาววัง และชาวบ้านจะมาร่วม พิธีสังเวชบูชาสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ณ พระราชวังบางปะอิน ความเคารพบูชาในพระองค์

และพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นส่วนสำคัญในการจรรโลงสังคมของชาวบางปะอินให้แน่นแฟ้นสืบมาจนปัจจุบัน

โบราณสถานกลุ่มปราสาทนครหลวง และวัดใหม่ประชุมพล ตำบลนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

โบราณสถานกลุ่มนี้มีสิ่งก่อสร้างที่ในพงศาวดารกล่าวไว้หลายฉบับ เนื่องจากเป็นสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ ที่พระองค์ทรงสร้างเวลาใกล้เคียงกับวัดไชยวัฒนาราม และเป็นที่ประทับร้อนของกษัตริย์สมัยอยุธยาขณะเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

มีข้อสังเกตว่า โบราณสถานแห่งนี้ ไม่มีสถานที่สำหรับสักการะสมเด็จพระเจ้าปราสาททองโดยเฉพาะ แต่มีสิ่งทีสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ได้แก่ พระพุทธรูปทรงเครื่องในวิหารนาม "หลวงพ่อทรงธรรม" และเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองภายในวัดใหม่ (ประชุมพล) หรือวัดใหม่ (ปราสาททอง)

สำหรับโบราณสถานในกลุ่มนี้ มีวิทยากรท้องถิ่นเล่าเรื่องราวจำนวน 9 ลำานวน ดังนี้

วิทยากรคนที่ 1 พระครูกิตติปัญญาวัฒน์ อายุ 63 ปี เจ้าอาวาสวัดนครหลวง ตำบลนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2551

พระครูกิตติปัญญาวัฒน์ (หลวงพ่อสุนทร) แสดงความเห็นว่าเป็นบริเวณปราสาทนครหลวงเป็นที่เจ้านายเสด็จตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมควรเป็นบริเวณที่ต้องมีการอนุรักษ์ไว้ พระคุณเจ้าไม่ต้องการให้ใครมาแสวงหาผลประโยชน์ การที่ไม่ให้รถวิ่งเข้าไปถึงตัวปราสาทเพราะจะทำให้สะเทือน และปราสาทจะคงสภาพไม่ได้นาน

วิทยากรคนที่ 2 พระอธิการละอัย เกตุปญโญ อายุ 82 ปี เจ้าอาวาสวัดใหม่ประชุมพล ตำบลนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2551

พระคุณเจ้าเล่าว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จมาสำรวจเส้นทาง และโปรดให้สร้างพระตำหนัก เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองรบชนะเขมร ได้โปรดให้จำลองปราสาทนครหลวง และบูรณะวัดใหม่ สร้างเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง กับสร้างพระพุทธรูป

วิทยากรคนที่ 3 และคณะ

นายอเนก สังข์มงคล อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 74 หมู่ 3 ตำบลนครหลวง

นางมาลัย มาลากรรณ อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 28 หมู่ 2 ตำบลนครหลวง

นายจำรัส ฤทธิ์ประเสริฐ อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 2/2 หมู่ 3 ตำบลนครหลวง

นางสัมพันธ์ ฤทธิ์ประเสริฐ อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 2/2 หมู่ 3 ตำบลนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 6 มีนาคม 2551

วิทยากรช่วยกันเล่าเรื่อง หลวงพ่อทรงธรรมว่า ชาวท้องถิ่นขนานนามท่านว่า "หลวงพ่อดึก" ท่านไม่ใช่พระ เป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่าพระเจ้าทรงธรรม สมัยเมื่อเป็นเด็ก เคยเห็นท่าน ลักษณะของท่าน ร่างใหญ่ ฟันดำ นุ่งโจงกระเบน ผ่าขาดไหล่ เดินมาที่วิหาร ท่านมาพักจะไปไหว้พระพุทธรูป พาทหารมาด้วย

วัดใหม่ประชุมพลมีชื่อเสียงเรื่องหลวงพ่อดึกดีสิทธิ์ มีคนมาบนขอพร เรื่องการงาน เรื่องการเรียน เมื่อสำเร็จ มักแก้บนด้วยละครหน้าวิหาร

วิทยากรต่างเล่าด้วยสีหน้า แววตาสดชื่นอีกว่า สำหรับวัดนครหลวงนั้นจัดงานไหว้มนทปของปราสาทนครหลวงพร้อม ๆ กับงานพระพุทธรูปสระบุรี เป็นงานใหญ่ สนุก เมื่อก่อนไม่มีถนนอย่างนี้ มีทางเล็ก ๆ ผ่านเจดีย์ เดินถึงกันหมด ตั้งแต่วัดใหม่ วัดนครหลวง และปราสาทนครหลวง จนถึงวัดเทพพระจันทร์ (วัดนอก)

วิทยากรคนที่ 4 นายประทีป บุญแจ้ง อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 74 /2 ตำบลปากจั่น อำเภอ นครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากร เล่าเรื่องความอัศจรรย์ของพระจันทร์ลอยว่า พระจันทร์ลอยนี้คนเก่าเล่าว่า เป็นศิลาแลงมาจากภูเขา วางบนแพลูกบวบ พอน้ำน้ำ น้ำป่ามาได้ปล่อยศิลาแลงให้ลอยลงมาตามแม่น้ำ เมื่อถึงวัดศาลาลอย ชาวบ้านอัญเชิญขึ้นไม่ได้ เพราะใช้เชือกผูกกับศาลา ศาลาพังลงมาทั้งหลัง จึงเรียกบ้านศาลาลอย ศิลาแลงตามน้ำเข้ามาในคลองมอญถึงวัดนอก (เทพพระจันทร์) อัญเชิญประดิษฐานอยู่ จนสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงให้นำพระจันทร์ลอยไปกรุงเทพฯ ขานำไปทหารเป็นกองร้อย ต้องช่วยกันใส่แพไปกรุงเทพฯ แต่ 3 เดือน ต่อมาทรงให้นำกลับมาคืน ขากลับมามีทหารเพียง 20 คน ก็สามารถนำศิลาแลงมาไว้ที่วัดเทพจันทร์ลอยได้

วิทยากรคนที่ 5 นายสำเร็จ แซ่มโสภา อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 1/2 หมู่ 5 ตำบลท่าช้าง อำเภอ นครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรกล่าวว่า "ปราสาทนครหลวง เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวอำเภอ นครหลวง จึงไม่ใช่เป็นสัญลักษณ์ของอำเภอนี้"

วิทยากรคนที่ 6 นายประสิทธิ์ ดิษฐลักษณะ อายุ 80 ปี บ้านเลขที่ 142/2 หมู่ 1 ตำบล นครหลวง อำเภอ นครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าว่า ปราสาทนครหลวงเป็นที่ประหารเจ้าฟ้าน้อย ในฐานะกบฏสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

วิทยากรคนที่ 7 นายอุดมศักดิ์ ศักดิ์วิบูลย์ อายุ 53 ปี บ้านเลขที่ 110 หมู่ 5 ตำบล พระนอน อำเภอ นครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าว่า สมัยเป็นเด็กมาที่ปราสาทนครหลวง เห็นว่าได้ตัวปราสาทไปด้วยขงทั้งต้น และเสียดายที่ประเพณีไหว้วัดนครหลวงหายไป

วิทยากรคนที่ 8 นางบุญมา ศักดิ์วิบูลย์ อายุ 53 ปี บ้านเลขที่ 110 หมู่ 5 ตำบล พระนอน อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรจำได้ว่างานไหว้วัดนครหลวงเป็นงานที่สนุกมาก เป็นงานที่ชาวนครหลวงทุกคน รอคอยให้มาถึง แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว เดิมงานจะจัดพร้อมงานพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

วิทยากรคนที่ 9 นางพันธุวีดี พูลสวัสดิ์ อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 166 หมู่ 5 ตำบล นครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าว่า แม้จะเป็นคนอำเภอนครหลวง แต่ไม่ทราบชื่อผู้สร้างปราสาทนครหลวง วิทยากรอยากให้ฟื้นฟูงานประเพณีที่วัดนครหลวง เป็นงานบุญที่สนุกมาก

โบราณสถานตามเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินบุชารอยพระพุทธบาทตั้งแต่พระตำหนัก ทำเจ้าสนุก อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ถึงพระตำหนักธารเกษม อำเภอ พระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

เส้นทางน้ำเส้นนี้เป็นเส้นทางประวัติศาสตร์ และเป็นเส้นทางวรรณคดีอันไพเราะหลาย เรื่อง การขุดคลองใหม่สามารถขุดที่ไหนเมื่อไรก็ได้ แต่การที่จะฝากความทรงจำที่ทำให้คนไทยเรา ภูมิใจในควมมีประวัติศาสตร์อันยาวนานและมีค่า มิใช่เรื่องที่จะเกิดขึ้นได้ง่ายเลย ตลอดเส้นทาง มีวิทยากรให้ข้อมูลจำนวน 9 ลำนวน ดังนี้

วิทยากรคนที่ 1 นางประทุม ทองมาก อายุ 64 ปี บ้านเลขที่ 30 หมู่ 1 ตำบล ทำเจ้าสนุก อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเป็นเจ้าของสวนที่ตั้งของพระตำหนักทำเจ้าสนุก วิทยากรเล่าว่ามีคนมาถามอยู่ เรื่อย ๆ แต่ไม่มีใครมาดูแลอย่างจริงจัง วิทยากรเชื่อว่าเคยเป็นข้าทาสบริวารของพระมหากษัตริย์ ทำนจึงอนุญาตให้อยู่ได้ วิทยากรอยู่บ้านคนเดียวแต่บ้านสะอาดเรียบร้อยมาก วิทยากรพาไปริมน้ำ ้ำให้ดูท่าเกยที่อยู่ฝั่งตรงข้ามฝั่งที่น้ำนี้ เวลาจะเดินทางบกต้องไปขึ้นช้างที่ท่าเกย

การบูชา วิทยากรตั้งศาลบูชาไว้ที่ใกล้บ่อ หรือ เหว ตามที่ชาวบ้านแถวนั้นเรียก

วิทยากรคนที่ 2 นางสมบุญ แก้วกล้า อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 35 หมู่ 1 ตำบล ทำเจ้าสนุก อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่าเมื่อ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551

บ้านของวิทยากรอยู่บริเวณเดียวกับวิทยากรคนแรก เป็นที่สำหรับพระมหากษัตริย์มาพัก ประทับแรมก่อนเสด็จพระราชดำเนินไปพระพุทธบาท สามารถมองเห็นศิลาแลงตามพื้นดินของ

ชัดเจน มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณที่นางสนมกำนัลทำครัว เวลาที่ติดตามพระมหากษัตริย์ประทับแรม

วิทยากรคนที่ 3 เจ้าอาวาสวัดสุนทรมนี (สะพานช้าง) อายุ 61 ปี วัดสุนทรเทพมนี ตำบลบางโขมด อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551

หลวงพ่อกเล่าว่าสมัยเป็นเด็กท่านเลี้ยงควาย หลวงพ่อเคยเห็นมีเศษอิฐปูนห่างจากวัดไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ 50 เมตร แต่ตอนนี้เป็นที่นาทำกินของชาวบ้าน และในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จถึงสะพานช้าง จะมีชาวบ้านนำน้ำยามาถวาย เมื่อเสวย ทรงตรัสถามว่า “น้ำยาใครอร่อยจัง”

วิทยากร คนที่ 4 นางเพ็ญ มากบุญ อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 59 หมู่ 3 ตำบลสร้างโคก อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรได้พาผู้วิจัยไปบ่อโคก ได้เล่าถึงเส้นทางถนนพระเจ้าทรงธรรม หรือถนนฝรั่งสองกล้อว่า มีอาจารย์พาลูกศิษย์มาถ่ายรูปอยู่บ่อย ๆ มีชาวต่างประเทศแถบยุโรปมาเป็นคันรถบัสสมัยก่อนนี้บ้านวิทยากรอยู่ใกล้กับบ่อโคก แต่ไม่มีต้นโคก มีแต่ต้นมะขามใหญ่ยืนต้นอยู่ บ่อโคกนี้วิทยากรไม่ทราบว่าใครสร้าง ต่อมามีคนสร้างศาลชื่อ “ศาลเจ้าพ่ออำพันทอง” และมีคนทรงเป็นผู้หญิง แต่งชุดสีขาว เมื่อประทับทรง จะมีอาการตัวสั่น เข้ม สูดนุหรือ คนทรงนี้รักษาโรคให้ชาวบ้าน บางครั้งไข้เลขทำยสลากกินแบ่ง วิทยากรเคยมาดู แต่คนทรงได้เสียชีวิตไปเมื่อปีที่แล้ว

วิทยากร คนที่ 5 พระไพฑูริย์ กตปุญญ์ อายุ 78 ปี วัดหนองคนที ตำบลพุกวาง อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551

พระคุณเจ้าเล่าว่า ที่มาของชื่อหนองคนที มาจากพระสนมของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม นำคนโทไปตักน้ำ คนโทตกลงไปในหนองน้ำ จึงมีชื่อว่า หนองคนที

ส่วนชาวบ้านเล่าต่อว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมให้นายทหารลงไปมหา “งมกันคนละ ที สองที” จึงเป็นที่มาของชื่อ หนองคนที

วิทยากร คนที่ 6 นายสังเวียน พุ่มวันเพ็ญ อายุ 63 ปี บ้านพักวัดพระพุทธบาท ตำบลขุนโขลน อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 4 ตุลาคม 2551

วิทยากรอยู่บ้านพักของวัดกับภรรยา รับจ้างวัดทางพระพุทธบาท ได้รับเงินเดือน 4,000 บาท มีหน้าที่ดูแลพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และเชื่อว่าได้ทำหน้าที่นี้ เพราะตนเคยเป็นทหารของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมในอดีต มีความเคารพมาก เต็มใจที่ได้ทำงานนี้

วิทยากร คนที่ 7 นายสมใจ อยู่สำราญ อายุ 50 ปี บ้านเลขที่ 137 / 28 หมู่ 7 ตำบลธารเกษม อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรให้ข้อมูลเรื่องพระตำหนักธารเกษม ว่าอยู่ใกล้สถานสงเคราะห์หญิงจังหวัดสระบุรี ที่ทำงานของวิทยากรเอง แต่ได้ให้ข้อมูลว่ามีวัดปราสาททองทรงธรรมที่อยู่บริเวณเขื่อนโบราณ และกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นพ่อลูกกัน

วิทยากร คนที่ 8 นายแอ ทองโท อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 185 / 1 หมู่ 12 ตำบลธารเกษม อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าว่าเดิมวัดนี้ชื่อ วัดปราสาททองทรงธรรม ปัจจุบันที่ป้ายวัด เป็นวัดปราสาททองทรงธรรม เพราะว่าเจ้าอาวาสองค์ก่อนที่ชาวบ้านเพิ่งขับไล่ไปเปลี่ยนชื่อ วัดนี้สร้างเมื่อ พ.ศ. 2504 สมัยก่อนบริเวณเขื่อนสวยงาม

วิทยากร คนที่ 9 นายสมคิด วงษ์ประเสริฐ อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 108 / 3 หมู่ 9 ตำบลธารเกษม อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรพาผู้วิจัยไปดูเขื่อนสมัยโบราณ ซึ่งใช้สำหรับกักน้ำ เพื่อให้ปล่อยลงมาสำหรับพระเจ้าแผ่นดินและขบวนเสด็จได้ใช้เมื่อมาประทับแรมที่พระตำหนักท้ายพิบูล หรือ พระตำหนักธารเกษม

ผู้วิจัยจะขออธิบายถึงสถานที่สำคัญ ที่เกี่ยวเนื่องกับการเสด็จพระราชดำเนิน ดังที่วิทยากรอ้างถึงเป็นลำดับ ดังนี้

1. พระตำหนักทำเจ้าสนุก ตำบลท่าเจ้าสนุก อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ท่าเจ้าสนุกเป็นท่าเทียบเรือของกระบวนเรือพยุหยาตรา เวลาเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำป่าสัก พระตำหนักท่าเจ้าสนุก ตั้งอยู่ในท่าลาด ปัจจุบันบริเวณที่ตั้งพระตำหนักมีบ้านเรือนราษฎรปลูกสร้างทับลงไปแล้ว ร่องรอยที่เหลือมีเพียงเศษอิฐ เศษกระเบื้อง และศิลาแลงจำนวนมากกลาดเกลื่อนอยู่ตามใต้ถุนบ้าน ลานบ้าน ริมหลังคาเรือน และสวน บริเวณกว้างประมาณ 3 - 4 ไร่ ส่วนที่เป็นองค์ตำหนัก มีหลุมลึกหลุมหนึ่ง ชาวบ้านเรียกเหว เล่าว่าแต่เดิมลึกจนมองไม่เห็นอะไร มีเพียงหมอกควันจาง ๆ ลอยขึ้นมา เมื่อน้ำในแม่น้ำขึ้น จึงจะเห็นน้ำในเหวนั้นสูงขึ้น ตามระดับน้ำในแม่น้ำ คาดว่าน่าจะมีท่อน้ำติดต่อระหว่างเหวกับแม่น้ำป่าสัก ปัจจุบันในเหวมียาไม้ทับถมตื้นขึ้นมาเรื่อย ๆ จนเหลือความลึกเพียง 10 เมตร ก่ออิฐรอบบริเวณนั้นสูงเป็นเนินขึ้นมา ชาวบ้านเล่ากันว่า ที่ก้นเหวมียาไม้ค้ำค้ำเดินลึกเข้าไปได้ หากใครไม่มีผู้ใดกล้าเข้าไปเพราะกลัวยักษ์ซึ่งมีผู้เคยเห็นอาศัยอยู่ ผู้รู้เรื่องโบราณท่านหนึ่งกล่าวว่า เหวนั้นคือบ่อโพงน้ำสำหรับใช้ในพระตำหนักนั่นเอง น้ำในแม่น้ำคงไม่สะอาดนัก จึงขุดบ่อน้ำใช้ด้วยในลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ใน สารสนสมเด็จ เล่มที่ 3 (2505, หน้า 55) มีความว่า

...นายฟอร์โนไปวัดรากตึกโบราณอะไรมาเขียนอยู่ที่ศิลปากรสถาน มีลักษณะเป็นทางเขนสองอันซ้อน ว่าก่อด้วยแลง ตั้งอยู่ในทุ่งนาลำน้ำสักฝั่ง ตะวันออก ตรงท่าเรือพระบาทข้าม เดินขึ้นไปจากฝั่งแม่น้ำกินเวลาประมาณ 15 นาที อาจเป็นตำหนักที่ประทับพระเจ้าแผ่นดินในเวลาเสด็จขึ้นมานมัสการพระพุทธบาทได้ กระมัง แต่ที่ก่อด้วยแลงนั้น แสดงว่าเก่าไม่น้อย อันนี้ทูลถวายมาเพื่อทรงพระดำริ พยากรณ์แผนผัง ไม่เข้าที่ว่าจะเป็นวัดได้...

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีลายพระหัตถ์ตอบ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในสาส์นสมเด็จ เล่มที่ 3 (2505, หน้า 58 - 59) มีความว่า

...เรื่องฐานศิลาแลงที่ฟอร์โนไปพบที่ทำเรื่อนั้น คือตำหนักทำเจ้าสนุก ที่พระเจ้าแผ่นดินประทับแรมเวลาขึ้นพระพุทธบาท หม่อมฉันได้เคยไปดูแล้ว เป็นแต่ฐานไม่มีผนัง หม่อมฉันสันนิษฐานว่าจะเรือเอาศิลาแลงกำแพงเมืองขีดจีนที่ขอมสร้างไว้แต่โบราณที่บ้านหม่อมมาทำฐานแล้วปลูกตำหนักไม้บนฐานนั้น นี่จำได้ตึงตึง ๆ ว่า ฐานตำหนักที่พระนครหลวงก็ก่อด้วยแลง เห็นจะเป็นของสร้างครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่เป็นที่ประทับเพียงแห่งละวัน จึงไม่ก่อเป็นตึกเหมือนตำหนักที่ธารเกษม...

ใน บุณโณวาทคำฉันท์ ของ พระมหานาควัดท่าทราย ได้บรรยายถึงตำหนักทำเจ้าสนุก ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ไว้ว่า (2545, หน้า 329-330)

เสด็จลประทับ ทำเจ้าสนุก	พระดำเนินอันโอฬาร
เถลิงอาสนราชสุขสถาน-	ติภิรมยรมยา
ปราการประดุษศิขรกัน	สมุทรวงศ์คัมภีรา
หว่างเขาอัศกรรณวินิตกา	คิษฐฎุคฺหาหงส์
ตารั้วระรอบกลคือเขา	บริภันทกรรกง
รอบล้อมนิเวศวรคือวง	กฎเกี่ยวพระเมรุมาศ

สรรพพณฑุประชาชนนิกร	วรมนตรีเกลื่อนกลาด
อีกอิงอุโฆษพนवास	พนพนมจะหล่มทลาย
เรือจอดจรดกับมิล้า	ดูคคล้ำกระแสดสาย
คู่กันพเพรียงจรจราย	บมิรู้ก็โจรจรร
เสพโภชนักระยาหารสำเรึง	สุขรมยชมกัน
เปรมเปรอจเรอจรรวัล	ก็คเคลือบทั้งแดนดง

(พระมหานาควัดท่าทราย)

ใน นิราศพระบาท ของสุนทรภู่ บรรยายถึงท่าเรือไว้ว่า "ถึงท่าเรือเรือยัดกันอัดแอดดูจจแจจจดริมตลิ่งชุม"

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระตำหนักท่าเจ้าสนุก บริเวณเป็นเนินควรได้รับการบูรณะให้เห็นร่องรอยบางส่วน เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงพระมหากษัตริย์ไทยและยังเป็นที่สำหรับให้คนรุ่นใหม่ศึกษา โดยส่วนตัวแล้วผู้วิจัยประทับใจเรื่องนี้มาก จะมีสักกี่ครั้งเที่ยวที่พระมหากษัตริย์จะได้เสด็จมาตำราญพระราชหยุดยในขณะที่ยังทรงรับภาระหน้าที่ปกครองประชาชนพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข

2. ท่าเกย ตำบลท่าเรือ อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ฝั่งตรงข้ามกับพระตำหนักคือ ฝั่งที่จะขึ้นบกไปพระพุทธพระบาท เป็นฝั่งที่ชาวบ้านเรียกว่า ท่าเกย เนื่องจากมีเกยข้าง จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน ฝั่งตำหนักท่าเจ้าสนุก ทำเลดี ส่วนฝั่งท่าเกยตลิ่งสูงชันมากไม่เหมาะแก่การสร้างพระตำหนักหรือหยุดพักไพร่พล เกยอยู่ใกล้วัดไม้รวก อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันไม่มีร่องรอยใด ๆ แล้ว

แม้ว่าในปัจจุบันจะไม่มีร่องรอยของเกย ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางทางสถลมารคก็ตาม ใน นิราศพระบาท ของสุนทรภู่ ได้บรรยายบรรยายกาศที่ท่าเรือบริเวณท่าเกยก่อนออกเดินทางไปพระพุทธบาท ดังนี้ (2529, หน้า 41)

จะป็นขึ้นภูบข้างไม่กางขา	แต่โดยผ้ากรีดกรอมท่าชอมชอ
มือตะกายสายรัดสคนคอ	เห็นข้างองวงหนิดก็หวีดอึ้ง
แต่ป็นไพล่เหนียวพลัดสุดหัดขาด	สองมือพลาดพลัดคว่ำลงต่ำฝั่ง
กรมการบ้านป่าเขาฮาอึ้ง	ทำโกรธซึ่งเรียกพวกผู้ชายเร็ว
บ้างขึ้นข้างพลางฉวยข้อมืออุด	ตั้งอุณรุทจับกินนรที่ในแหว
ไม่นึกอายอัปรมาณเป็นการเร็ว	บ้างโอบเอวอุ้มนางขึ้นข้างพัง
สุรแสงแจ่มแจ้งอร่ามโลก	บริโภคมิมเอบอารมณ์หวัง

ขัตติยวงศ์ทรงช้างกูปบัลลังก์
จากศาลา ท่าเรือ เข้าทิวทุ่ง
กูปกระโดกโยกอย่างทุกอย่างเดิน

รับสั่งสั่งสารถึให้ไต่เดิน
เป็นฝุ่นฟุ้งนภางคเ็นทางเขิน
เขยื้อนเขินยอบเยือกยะยวบกาย

(สุนทรภู่)

จากท่าเกยจะเป็นการเดินทางทางสถลมารค ตามถนนพระเจ้าทรงธรรม หรือ ถนนฝรั่งสองก้าง หัวถนนอยู่บริเวณท่าเกย ใกล้วัดไม้รวก อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ถนนเส้นนี้กว้าง 20 เมตร (10 วา) ตัดตรงขึ้นเหนือไปยังวัดพระพุทธรบาท ผ่านพื้นที่ 3 อำเภอ 2 จังหวัด คืออำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอบ้านหมอ และอำเภอพระพุทธรบาท จังหวัด สระบุรี ความยาวประมาณ 18 กิโลเมตร ปัจจุบันถนนเส้นนี้เหลือเพียง 9 กิโลเมตร เริ่มจากบริเวณเขี้ยววัดสร้างโคก อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี ผ่านหลังวัดปัญญาภิรมย์ วัดหนองคนที ไปตัดถนนสายพระพุทธรบาท - บ้านหมอ บริเวณหน้าวัดกัลยาณบรรพต (เขาเลี้ยว) ช่วงที่ผ่านหน้าศาลเจ้าพ่อเขาตก และพระตำหนักสระยอหายไป ถนนปรากฏอีกครั้งบริเวณชุมชนเทศบาลพระพุทธรบาท

ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงมีพระบัญชาให้ตัดถนนไปพระพุทธรบาท ไว้ดังนี้ (2548, หน้า 2)

“...แล้วให้ฝรั่งสองก้าง ตัดทางสถลมารคกว้างสิบวา ตรงตลอดถึงท่าเรือ ให้แผ้วถางทุบปราบให้รื้อราบเป็นถนนหลวงเสร็จ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับถึงท่าเรือ ทรงพระกรุณาสั่งให้ตั้งพระราชนิเวศน์ตำหนักฟากตะวันออก ให้ชื่อ พระตำหนักท่าเจ้าสนุก...”

ผู้วิจัยได้อ่านพบในหนังสือหลายเล่มกล่าวว่าท่าเกยอยู่ในเขตจังหวัดสระบุรี แต่ที่ถูกต้อง คือ อยู่ในเขตอำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

3. บ่อบางโฆมต ตำบลบางโฆมต อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี

บ่อบางโฆมตเป็นบ่อน้ำที่ขุดขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง อัฐิที่กรุชำรุดหักพังตามกาลเวลา บ่อนี้ ห่างจากท่าเกยประมาณ 3 กิโลเมตร เมื่อครั้งกรมศิลปากรจัดวรรณคดีสัญจรที่พระพุทธรบาท ใน พ.ศ. 2503 นั้น ได้พรรณนาถึงสภาพบ่อบางโฆมตนี้ไว้ในหนังสือคู่มือว่า

"...บ่อบางโขมดตั้งอยู่ใต้วัดสุนทรเทพมุนี (วัดสะพานข้าง) ลงไปประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ อยู่ริมทางหลวงสายพระพุทธบาท - บ้านหมอ - ท่าเรือ ห่างจากถนนไปทางตะวันตกประมาณ 50 เมตร เดิมนั้นบริเวณนั้นเป็นโคกอยู่กลางนา บ่อนั้นมีร่องรอยว่ากรูอิฐถือปูน มีผู้เล่าว่าเมื่อราว 10 - 20 ปี มานี้ เคยเห็นมีศาลาอยู่หลังหนึ่ง เรียกกันว่าศาลาสมเด็จพระเจ้า อาจหมายความว่า ศาลาสมเด็จพระยาก็ได้ แต่เดี๋ยวนี้อันไม่มีแล้ว ยังมีแต่ขอบปูนขอบบ่อแตกสลาย และมีเศษอิฐกับกระเบื้องดินเผาตกเกลื่อนอยู่บนโคก..."

ปัจจุบันบ่อบางโขมด ไม่เหลือร่องรอยแม้แต่เศษกระเบื้อง
อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อมูลที่ชาวบ้านเล่าว่าข้างตอมมาข้ามสะพานบางโขมดหรือ
สะพานข้าง เป็นสะพานข้ามลำคลองเรียงราย เดิมทำด้วยท่อนซุงสำหรับเป็นที่ให้ขบวนช้างข้ามเมื่อ
พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายเสด็จพระพุทธบาท จึงได้ชื่อว่าสะพานข้าง ต่อมาสะพานชำรุดจึงรื้อซุง
ออก สร้างเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กแทน และปัจจุบันกลายเป็นส่วนหนึ่งของทางหลวงสาย
พระพุทธบาท - บ้านหมอ บริเวณเชิงสะพานมีวัด เดิมชื่อวัดสะพานข้าง ตั้งตามชื่อสะพาน ปัจจุบัน
มีชื่อเป็นทางการว่า "วัดสุนทรเทพมุนี" ใน โคลงนิราศพระพุทธบาท ของพระมหานาค
วัดท่าทราย ได้เอ่ยชื่อบางโขมด ไว้ดังนี้ (2545, หน้า 366)

ถับถึงบางโขมดไฉ่	อัษฎงค์
ควนโขมดพาหลง	หลอกเหล่าน
ยามเย็นยิ่งเองค์	หลงเดือน
หลงที่กฤษตรงเส้น	สี่ร้อยรายทาง

(พระมหานาควัดท่าทราย)

ส่วน นิราศพระบาทของสุนทรภู่บรรยายว่า (2529, หน้า 41)

ถึงบางโขมดมีธารสะพานข้าง	บรรลู่ทางครบร้อยห้าสิบเส้น
มีโพธิ์พุ่มชุ่มขึ้นระรื่นเย็น	ไม่ว่างเว้นสับปฐุษาเขาหยุดเรียง
บ้างชายของสองข้างตามทางป่า	จ่านรรจาจออกแจออกแซเสียง
พี่แกล้งไล่ให้คชสารเคียง	เห็นของเรียงอยู่บนร้านทั้งหวานคา

แต่น้ำยานั้นเข่าว่ากึ่งกึ่งกึ่ง
ที่คลื่นไล่ไสข้างให้ยาว

เห็นชาวกรุงกึ่งกึ่งกึ่ง
มาตามราวมรดกพานวัน

(สุนทรภู่)

ถึงแม้ บริเวณนั้นมีลำน้ำจืดต้องนำแพซุงให้ซ่างซ่างก็ตาม แต่ที่ต้องซุดบ่อบางโขมดก็เพื่อให้มีน้ำใช้ เพราะน้ำที่ผู้คนและสัตว์ซ่างซ่างนั้นย่อมเป็นโคลนตม ไม่สะอาดที่จะนำมาใช้ดื่มหรือใช้สอย

4. บ่อโศก ตำบลสร้างโศก อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี

บ่อโศกซุดในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของถนนฝั่งสองกิโลงของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ห่างจากท่าเกย อำเภอท่าเรือราว 9 กิโลเมตร ณ แคว้นบ่อโศกนี้ จะมองเห็นแนวถนน ซึ่งเริ่มสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรมได้ชัดเจน ปัจจุบันถนนพระเจ้าทรงธรรมช่วงระหว่างบ่อโศก ถึง วัดเขาเลี้ยว (กัลยาณบรรพต) ได้ปรับปรุงให้เป็นถนนลาดยาง

ใน นิราศพระบาท ของสุนทรภู่กล่าววว่า (2529, หน้า 41-42)

ประจวบจนถึงตำบลบ่อโศก

ถึงจะไม่รู้จักไม่รักรู้

ระยะเดินเดินทางมากกลางป่า

พอได้กึ่งมรดกพาไลย

มาลับท้อบ่อโศกจนสุดเหลี่ยม

ยามวิโยคออกชื่อก็ครีอู

แต่เพลินดูไปที่บ่อยังท้อใจ

สองร้อยห้าสิบเส้นถึงสระใหญ่

พี่รับไล่ซ่างเดินโดยลำลอง

ยังเสียวเสียวโศกกายไม่วายหมอง

(สุนทรภู่)

ชาวบ้านได้พาผู้วิจัยไปดูร่องรอยบ่อโศก ตามสภาพปัจจุบัน ผู้วิจัยวัดได้เส้นผ่าศูนย์กลาง 2.50 เมตร ลึก 1.20 เมตร ได้ต้นมะขามมีศาลเจ้าพ่ออำพันทอง (สำรวจเมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2551) ผู้วิจัยไปสำรวจอีกครั้ง พบว่าบริเวณนี้กลายเป็นที่ทิ้งศาลพระภูมิที่หักพังไปแล้ว (สำรวจเมื่อ วันที่ 5 ตุลาคม 2551)

5. บ่อศาลาดงโอบ ตำบลสร้างโศก อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี

บ่อศาลาดงโอบ ไม่ปรากฏนามอยู่ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ใด ๆ ทว่ายังคงเป็นที่รู้จักกันของชาวบ้านในแถบนั้นว่า เป็นที่พักอีกแห่งหนึ่งระหว่างทางไปพระพุทธบาท ตั้งอยู่ทาง

ตะวันตกถนนพระเจ้าทรงธรรม ก่อนถึงวัดปัญญาภิรมย์ราว 500 เมตร มีที่สังเกตคือต้นมะขามและต้นมะเดื่อขนาดใหญ่ที่ขึ้นอยู่ปากบ่อ บ่อนี้เป็นบ่อทรงกลมขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 10 เมตร ลึกประมาณ 1 เมตร

ในครั้งแรก (วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551) ที่พบบ่อนี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่าเป็นบ่อโคลน บ่อนี้ห่างจากบ่อโคลนประมาณ 1.20 กิโลเมตร บ่อนี้มีป้ายชื่อ ภูมิทัศน์สวยงามเห็นลักษณะบ่อชัดเจน มีศาลเจ้าพ่อตงโอบ เป็นศาลที่ยังมีการบูชาเป็นประจำ เมื่อผู้วิจัยไปสำรวจอีกครั้งหนึ่ง (วันที่ 5 ตุลาคม 2551) ได้วัดขนาดของบ่อ พบว่าเส้นรอบวงปากบ่อยาว 35 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 11 เมตร ความลึกประมาณ 8 เมตร ความสูงของขอบบ่อจากพื้น 80 เซนติเมตร สภาพปัจจุบันรกร้าง ไม่มีผู้ดูแล มีแต่ชาวบ้านนำวัวมาเลี้ยงอยู่ใกล้เคียง

6. บ่อศาลาเจ้าเณร ตำบลพุกม่วง อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

บ่อศาลาเจ้าเณร หรือบ่อ ศาลาเจ้าสามเณรตั้งอยู่ทางตะวันตกของถนนพระเจ้าทรงธรรมห่างจากท่าเรือประมาณ 12 กิโลเมตร ห่างจากวัดปัญญาภิรมย์ราว 1 กิโลเมตร บ่อนี้ห่างจากถนนประมาณ 50 เมตร ชาวบ้านเล่าว่า เมื่อราว 40 กว่าปีล่วงมาแล้ว บ่อศาลาเจ้าเณรลึกถึง 5 เมตร บนเนินดินใกล้ ๆ นั้นเคยมีศาลา ปัจจุบันไม่มีบ่อ ไม่มีศาลาแล้ว

ริมถนนฝั่งตรงข้ามกับบ่อศาลาเจ้าเณร ผู้วิจัยพบต้นโพธิ์ขนาดใหญ่และป่าไผ่มีเศษกระเบื้องหลังคาดินเผาแตกปะปนอยู่ในดิน ชาวบ้านเล่าว่าเป็น "ศาลาน้ำร้อน" ซึ่งจะมี ผู้ต้มน้ำร้อน น้ำชา ไว้รับรองสัปบุรุษที่เดินทางไปนมัสการพระพุทธบาทในช่วงเทศกาล ปัจจุบันเป็นที่ตั้งวงเหล้าของคนบางพวกเสียแล้ว จึงไม่สามารถลงไปเดินสำรวจเช่นครั้งก่อนได้

ใน นิราศพระบาท ของสุนทรภู่ มีคำกลอนกล่าวว่าบริเวณศาลาเจ้าเณรมีเสื่อ ชุกชุม ดังนี้ (2529, หน้า 42)

ถึงศาลาอาศัยเจ้าสามเณร	ในบริเวณอีกทีก็ด้วยพฤษชา
ที่ป่าพานขยายดพยัคฆา	จะไปมาใครไม่อาจประมาณمين
ยามระจิดพีไม่คิดว่าเสื่อร้าย	เขม้นหมายมุ่งลำเนาภูเขาเขิน
ได้สี่ร้อยทางจรไม่หย่อนเกิน	เขารีบเดินการด่วนจะจวนเพล

(สุนทรภู่)

7. หนองคนที ตำบลพุกม่วง อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

หนองคนทีอยู่ห่างจากบ่อศาลาเจ้าเณรประมาณ 1 กิโลเมตร ห่างจากวัดหนองคนทีประมาณ 300 เมตร อยู่ริมถนนพระเจ้าทรงธรรมด้านขวา เป็นหนองน้ำกว้าง ชาวบ้าน

เล่าว่ามีเนื้อที่ประมาณ 5 ไร่ ทางราชการได้ทำการขุดลอกเมื่อไม่นานมานี้ ปัจจุบันมีน้ำเพียงเล็กน้อย ใน โคลงนิราศพระพุทธรบาท พระมหานาควัดท่าทราย ได้บรรยายว่า (2545, หน้า 366)

ด้าบลชลน้ำหนึ่ง	หนองมี
นามชื่อหนองคนที	ใส่น้ำ
เห็นหนองพ่องวาริ	ริมชูน
เรียมก็ชูนใจข้า	เช่นน้ำในหนอง ฯ

(พระมหานาควัดท่าทราย)

ใน นิราศพระบาท ของสุนทรภู่ บรรยายหนองคนทีว่า (2529, หน้า 42)

ถึงหนองคนทีมีสระละหานรอง	เป็นเปือกกรองแต่ล้นหว้าคงค้ำ
อันริมรอบขอบหนองทั้งสองข้าง	รอยตีนช้างลึกลุ่มหลุ่มถล่ม
ใต้น้ำใจในอุราที่ทาระกรรม	เหมือนน้ำดำอยู่ในหนองเป็นฟองคราม

(สุนทรภู่)

ผู้วิจัยตั้งข้อสงสัยในครั้งแรกว่าบริเวณศาลาเจ้าเงาะไม่ห่างจากหนองคนทีมากนัก เหตุใดจึงต้องขุดบ่ออีกเล่า แต่เมื่อพิจารณาจากวรรณคดีทั้ง 2 เรื่อง จะเห็นว่าหนองคนทีน้ำขุ่น เป็นฟองไม่สามารถนำมาใช้ดื่มได้ บริเวณหนองคนทีนี้ ห่างจากพระพุทธรบาท ประมาณ 5 - 6 กิโลเมตร จะเห็นว่า การขุดบ่อในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองห่างเป็นช่วง ๆ ทุกระยะ ประมาณ 3 กิโลเมตร ทำให้เห็นว่า ก่อนถึงพระพุทธรบาท น่าจะมีบ่ออีก 1 บ่อ ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าน่าจะเป็นบริเวณ "สระยอ" ที่มีการอ้างอิงว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระบัญชาให้ขุดบ่อบริเวณนี้

8. พระตำหนักท้ายพิบูล ด้าบลชุนไซลอน อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

พระตำหนักท้ายพิบูล หรือพระราชวังโบราณท้ายพิบูล สร้างขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163 - 2171) เป็นที่ประทับแรมในเวลาเสด็จพยุหยาตราสถมโภชนมัสการ รอยพระพุทธรบาท เมื่อค้นพบว่ามียอยพระพุทธรบาทอยู่ในสยามประเทศ โปรดให้สร้างมณฑปครอบ รอยพระพุทธรบาท และอุทิศถวายที่ดินโดยรอบหนึ่งโยชน์ให้เป็นที่ธรณีสงฆ์ ทรงสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ กุฏิสงฆ์ ทรงเลือกพื้นที่เชิงเขาด้านทิศตะวันตกของเขาสุวรรณบรรพต ปลุกสร้างพระตำหนัก

พระตำหนักท้ายพิบูล หรือพระราชวังท้ายพิบูล เป็นตำหนักที่ประทับขนาดเล็ก ปิดล้อมด้วยกำแพงทั้ง 4 ด้าน ในช่วงที่มิงงานฉลองสมโภชคงมีเสียงอึกทึกครึกโครมในบริเวณพระตำหนัก ไม่มีบรรยากาศของสถานที่สำหรับพักผ่อน ดังนั้นในสมัยต่อมา คือในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง และพระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา จะเสด็จไปประทับแรม ณ พระตำหนักธารเกษม ซึ่งเป็นพระตำหนักที่สร้างขึ้นใหม่ ณ บริเวณธารทองแดง ที่มีบริเวณร่มรื่นเหมาะต่อการเสด็จประพาสชมป่าเขาลำเนาไพร หลังจากที่เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทวันละสองรอบ เช้า – เย็น เป็นเวลา 7 วัน และกลับเข้าสู่ที่ประทับแรมที่พระตำหนักธารเกษม ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้พระตำหนักท้ายพิบูลไม่เป็นที่นิยมในกาลต่อมา

ด้านข้างพระตำหนักมีเกยช้าง เกยช้างนี้มีฐานรากก่ออิฐหนาประมาณ 40 เซนติเมตร ลักษณะก่ออิฐปูพื้นรองรับตัวเกย ด้านที่เป็นทางขึ้นบันไดก่ออิฐยื่นออกมาเป็นลานอิฐรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 1.60 X 1.00 เมตร เป็นลานก่อนขึ้นบันได ตัวเกยนี้คงมีการซ่อมเสริมมาแล้ว เพราะพบความแตกต่างของตัวแปลนที่ก่อนั้นไม่เหมือนกัน คือ ด้านทิศเหนือก่ออิฐยื่นออกมาจากเชิงบันได 1 แผ่น (กว้าง 8 เซนติเมตร) ส่วนด้านตรงข้ามกับบันได ซึ่งเป็นบริเวณที่เทียบช้างพระที่นั่ง ปูอิฐยื่นจากตัวเกยออกมา 2 เมตร และกว้าง 4 เมตร

พระตำหนักท้ายพิบูลนี้เป็นพระตำหนักแรกที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวทรงธรรม เพื่อใช้เป็นที่ประทับแรม ทรงเลือกสร้างพระตำหนักใกล้กับวัด เพื่อให้สะดวกต่อการเสด็จขึ้นมูซาพระพุทธบาท เมื่อหลังจากขบวนเสด็จถึงแล้ว สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมคงเสด็จเข้าสู่พระตำหนักทางประตูด้านทิศเหนือ ซึ่งมีเกยพระคชาธาร ครั้นจะเสด็จขึ้นสู่มณฑปพระพุทธบาทก็จะเสด็จออกทางประตูพระตำหนักด้านทิศตะวันออก (สรุปจากหนังสือคู่มือวรรณคดีสัญจร ปี 2503 ของกรมศิลปากร)

สำหรับพระตำหนักท้ายพิบูลนี้ในคำอธิบายวรรณคดีเรื่องบุญโณวาทคำฉันท์ในหนังสือ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3 ของกรมศิลปากร กล่าวว่า "วังสถาน" หมายถึง ตำหนักท้ายพิบูล แต่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า อาจจะเป็น พระตำหนักธารเกษม ก็ได้ เนื่องจาก เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กรมขุนเสนาพิทักษ์ พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เสด็จนมัสการพระพุทธบาท ได้ทรงแต่งกาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง และนิราศธารโศก และพิจารณาจากภาพรรณนาธรรมชาติแวดล้อม ผู้วิจัยเห็นว่าเข้าลักษณะของบริเวณแวดล้อมพระตำหนักธารเกษมมากกว่า ดังความว่า (พระมหานาควัดท่าทราย, 2545, หน้า 332 – 333)

เบื้องหลังคเชนทรบรม-
 โดยเสด็จจุฑาทรรณินอง
 รกอรรรคสุดาสุรสนม
 เยี่ยมยืมพริ้มพักตรบวร
 กล่นเกลื่อนอรัญรถยา
 เสียงสารแลอศวก้องกง
 เชเสียงพลาพลนิกร
 สรรพสัตว์ก็ตื่นจิตระงม
 เรไรและวานรชะนี
 เสด็จคลาพลาพลนิกาย
 หยุดยังพยุหัจตุรง-
 ตรวจเตรียมมโหรรพการ

ขัติโยรสสมพอง
 รกเรียบประเทียบจร
 วรรณูปคืออัปสร
 ธิวิสูตรมาศผจง
 ฤทธิตระหลบทั้งไพรพง
 รกลั่นสนั่นพนม
 ก็สะท้อนสะท้อนระทม
 ปลาดแล่นขจัดขจาย
 เปรี้ยกพร่องลำเทียนทาย
 ตลราชวังสถาน
 คล้ำเริงฤทัยลาน
 สมโภชพุทธบาทา

(พระมหานาควัดท่าทราย)

ใน โคลงนิราศพระพุทธบาท ของพระมหานาควัดท่าทราย ได้กล่าวถึงตำนานท้าย
 พิภพไว้ถึง 2 ครั้ง ดังนี้ (2545, หน้า 366 – 363)

ถึงทางประเทศไต้
 ท้ายพิภพกลัดทรวง
 นางเพียงพิภพวง
 จวนจะวายกลิ่นสิ้น

ทางหลวง
 ฟ้าดิน
 มาลิส
 สูดร้อนเรียมคะนึ่ง ฯ

และ

พิภพเกิดเกลื่อนไถ่
 ท้ายพิภพกลางสนาม
 มณฑลพิภพงาม
 ดูระดูดอกก็

อาราม
 สุนัขนี้
 คือฉัตร เฉลิมฤฯ
 เมื่อใช้ฤฯวาย ฯ

(พระมหานาควัดท่าทราย)

โคลงนิราศพระพุทธรบาทของพระมหานาควัดท่าทราย ได้เรียงลำดับสถานที่ตามเส้นทาง ดังนี้

วัดตองปุ ตะเคียนดวน บางกระท่อม หนองคนที ท้ายพิบูล บางโหนด แม่ลา และท้ายพิบูล แต่จากการวิจัยสำรวจเส้นทางจริง ผู้วิจัยได้พบสถานที่เรียงตามลำดับดังนี้ คือ วัดตองปุ แม่ลา ตะเคียนดวน บางกระท่อม บางโหนด หนองคนที และ ท้ายพิบูล

ส่วนการเรียงลำดับสถานที่ใน นิราศพระบาท ของสุนทรภู่ นั้น ผู้วิจัยเห็นว่าถูกต้องแม่นยำ มีแต่หนองคนทีกับศาลาเจ้าเณรเท่านั้นที่สลับกัน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความผิดพลาดอาจเกิดจากการคัดลอก ก็เป็นไปได้ เนื่องจากฉันทลักษณ์ของโคลงบางบทใน โคลงนิราศพระพุทธรบาท ไม่มีสัมผัสระหว่างบท

9. พระพุทธรบาท ตำบลขุนโขลน อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา พระเถระจากกรุงศรีอยุธยาได้เดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรบาทบนภูเขาสุมนภูฏที่ลังกา และได้รับคำแนะนำจากพระเถระลังกาว่า ในเมืองไทยเองนั้น มีรอยพระพุทธรบาทอันแท้จริงที่พระพุทธรบาทประทับประทานไว้เช่นกัน ทำไมต้องเดินทางมานมัสการถึงลังกา เมื่อความทราบถึงพระเจ้าทรงธรรม จึงทรงมีพระราชโองการให้ค้นหาในบรรดาหัวเมืองทั้งปวง ต่อมาใน พ.ศ. 2165 จึงได้พบรอยพระพุทธรบาทบนเขาสุวรรณบรรพตเขตเมืองสระบุรีในปัจจุบัน พระพุทธรบาทสระบุรีจึงเป็นปูชนียสถานเพื่อการจาริกแสวงบุญ ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมา ทั้งยังถือเป็นพระราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลจะต้องเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการถวายสักการะเป็นประจำ ยังผลให้เกิดการจัดรูปขบวนเสด็จพระราชดำเนินทั้งทางชลมารคและสถลมารค

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโปรดเกล้าฯ ให้สร้างมณฑปสวมรอยพระพุทธรบาท สร้างพระอาราม และสร้างพระราชนิเวศน์ดังกล่าวแล้ว สำหรับถนนที่โปรดให้ฝรั่งชาวฮอลันดามาส่งก่อสร้างทำถนนตั้งแต่ท่าเรือขึ้นไปจนถึงเขาสุวรรณบรรพต จนได้ชื่อเรียกว่า "ถนนฝรั่งสองกิโล" นั้น ก่อสร้างอยู่ 4 ปี

เมื่อองค์มณฑปทรุดโทรมลง สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้โปรดให้เปลี่ยนนมณฑปใหม่มาเป็นมณฑปก่ออิฐ แต่ยังเป็นทรงมณฑปโถงอยู่ เพราะได้พบร่องรอยของฝาผนังเดิมที่เป็นรูปโค้ง ในหนังสือ พจนานุกรมศิลป์ ของ น.ณ ปากน้ำ (2530, หน้า 121 - 122) ได้กล่าวชื่อนาคทรงเครื่อง คือ นาค 7 เศียร สวมมงกุฎ ที่เชิงบันไดนาคพระพุทธรบาท สระบุรีเป็นศิลปะสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีมือข้าง ละเอียด ประณีต สวยงาม นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้ตกแต่งอาณาบริเวณรอบ ๆ พระพุทธรบาทให้งดงามยิ่งขึ้น

10. พระตำหนักธารเกษม ตำบลธารเกษม อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี พระตำหนักธารเกษม หรือ พระราชนิเวศน์ธารเกษมอยู่ห่างจากพระพุทธบาทประมาณ 3 กิโลเมตร มีธารทองแดงเป็นลำน้ำที่จัดให้การชลประทานในระยะเริ่มแรก ท่อท่อน้ำในสมัยนั้น ใช้ท่อทองแดง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 20 เซนติเมตร เป็นท่อท่อน้ำ จึงเรียกชื่อลำธารนี้ว่า "ธารทองแดง" นอกจากนี้ยังมีท่อน้ำ 3 ตา ขนาดใหญ่ทำด้วยทองแดง เก็บรักษาไว้ที่พระพุทธบาทแห่งนี้ด้วย การค้นพบท่อน้ำจะเป็นข้อให้คิดได้ว่าการประปาของไทยนั้น คงจะมีมาแล้วก่อนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงคำนึงถึงเรื่องน้ำเป็นสำคัญ จึงโปรดให้ขุดบ่อน้ำสร้างศาลารายตามรายทางไปยังพระพุทธบาทเพื่อประชาชนได้พักอาศัยในระหว่างการเดินทาง และจะได้มีน้ำดื่มเพื่อดับกระหาย

พระตำหนักธารเกษม ตั้งอยู่ในช่วงที่ธารทองแดงไหลโค้งจึงทำให้ภูมิประเทศบริเวณนั้น มีลำธารโอบอยู่สองทิศ คือทิศเหนือกับทิศตะวันตก แต่สภาพปัจจุบันน้ำในลำธารลดปริมาณลงจนบางแห่งมีน้ำเหลือเพียงก้นลำธาร บางแห่งตื้นเขิน น้ำไหลค่อนข้างช้า และเริ่มมีกลิ่นเน่าเหม็น โดยเฉพาะช่วงปลายลำธาร

พระตำหนักธารเกษมใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ได้บันทึกไว้อย่างชัดเจนว่า พระตำหนักธารเกษม สร้างขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองดังนี้ (2548, หน้า 7-8)

...จุลศักราช 995 ปีระกา เบญจศก... ในเดือนสิบสองนั้นทรงพระกรุณาสั่งทำพื้นที่ศกการราษฎรเกี่ยวข้าวแล้วจะเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ให้ยกช่างขึ้นไป ตกแต่งพระตำหนักใต้ธารทองแดง และให้ไขน้ำมาแต่ธารทองแดงให้สนุกสนาน... เสนาบดีรับพระราชโองการแล้วก็ยกช่างและไพร่ขึ้นไป... และช่างกองใหญ่ยกขึ้นไปทำพระตำหนักริมลำธารท้ายธารทองแดง คิดทดบ่อน้ำเปิด-ปิดให้ไหลเชื่อมมาแต่ธารทองแดง อันพระราชนิเวศน์ซึ่งทำนั้น ในตงพฤกษาชาติรมรื่นชื่อขิดเป็นที่สำราญราชนฤทัยปิ่นธเรศตรีศวรรกษัตริย์สรรพแสนสนุกแล้ว คิดผ่อนทางชลขลากล้าให้ไหลล้นลงมายังห้วยศิลาดาบ จึงให้นามชื่อ พระราชนิเวศน์ธารเกษม แล้วให้วันจรกนำออกไปตกแต่งธารโคกปลายธารทองแดง ก็เป็นที่ประพาสแห่งหนึ่ง แต่ตกแต่งพระราชนิเวศน์ธารเกษม ธารทองแดงบริเวณพระพุทธบาทและสถลมารคทั้งปวงสามเดือนก็เสร็จ...

วัตถุประสงค์ในการสร้างพระราชนิเวศน์ขึ้นใหม่เพื่อใช้เป็นที่พักผ่อน พระอิริยาบถนั้น คงเนื่องจากว่า สถาปณภูมิประเทศที่สวยงามท่ามกลางหมู่พฤษชาติ ลำธาร แมกไม้นี้ ไม่มีในพระนครศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์จึงโปรดที่จะเสด็จมานมัสการรอย พระพุทธรูป พร้อมทั้งเสด็จประพาสป่าเขา ไตรภก ห้วย ถ้ำ ลำธาร ให้เป็นที่เบิกบาน พระราชนิเวศน์ ในที่นี้ขอนำบท นิราศพระบาท ที่สุนทรภู่ประพันธ์อย่างชื่นชมธรรมชาติของ ธารเกษมมาประกอบจินตนาการ ดังนี้ (2529, หน้า 46)

คำขานนธารเกษมก็สมชื่อ	สนุกคือเรื่องอิเหนาเสนาหา
เมื่อใช้บนเล่นชลธารา	อันเรื่องว่ากับเราเห็นก็เช่นกัน
ประดับด้วยก้อนแก้วบัวทมราศ	สดสะอาดทาเขี้ยวก็เขี้ยวขัน
มีจลาจลร้ายเรียงมาเคียงกัน	แล้วมีพรรณบุปผาก็น่าชม
.....	.....
ที่แก่งเฉยเลยชมชลาลินธุ์	ในที่ถิ่นธารเกษมกระแสนาย
แต่เพลินชมอยู่นั้นตะวันชาย	ก็กลับหมายมุ่งมายังอาราม

(สุนทรภู่)

ผู้วิจัยได้มาเห็นพระตำหนักธารเกษมเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551 สถานที่ค่อนข้าง รกร้าง แต่ยังคงมองเห็นทางเดิน ได้พบแท่นป้ายที่กรมศิลปากรทำไว้พอเห็นตัวหนังสือเลือกราง ส่วนลำธารทองแดงไหลเอื่อย ๆ เต็มไปด้วยขยะ

เมื่อผู้วิจัยไปสำรวจครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2551 พบสภาพที่รกร้างกว่าเดิมมาก แท่นป้ายปกคลุมด้วยไม้เลื้อยเช่นเคย ส่วนลำธารทองแดงระดับน้ำสูงขึ้น สมดังคำบอกเล่าของ เด็ก ๆ สถานสงเคราะห์หัตถ์นิมิตสระบุรี (อยู่ด้านทิศตะวันออกของพระตำหนักธารเกษม) ว่าพวกเขา เคยมาลอยกระทงกันที่นี่

11. วัดปราสาททองทรงธรรม ตำบลธารเกษม อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

วัดปราสาททองทรงธรรม ตั้งอยู่บริเวณที่เป็นภูเขาขนาดย่อม ๆ อยู่สองด้านมี ลำธารทองแดงไหลผ่านกลาง จึงได้มีการก่อสร้างประตูน้ำ และคันเขื่อนทำด้วยหินเขื่อนขนาดใหญ่ ปิดขวางลำธาร ทำให้พื้นที่ราบระหว่างเขาเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ แม้ในหน้าแล้งก็ยังมียังมีน้ำ เขื่อนแห่งนี้จึงมีความเกี่ยวข้องกับระบบการประปาในพระตำหนักท้ายพิบูล

มีหลักฐานการจัดระบบการประปาภายในพระตำหนักท้ายพิบูล โดยพบแนว ท่อน้ำประปาลอดผ่านใต้กำแพงพระตำหนักด้านทิศเหนือถึง 2 แห่ง น้ำมาจากลำธารทองแดงซึ่งอยู่

ใกล้เคียง ต่อเข้ามายังถึงเก็บน้ำประปา ระบบประปานั้นจึงมีมาก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่พบที่พระนารายณ์ราชินีเวศน์ จังหวัดลพบุรี การนำแหล่งน้ำธรรมชาติคือธารทองแดงมาจัดสรรเรื่องระบบการประปานั้น ดูจากสภาพภูมิประเทศจะเห็นว่าความสูงของพื้นที่ระหว่างธารทองแดงและพระตำหนักท้ายพิภูลนั้นไม่ต่างกันมากนัก อาจมีปัญหาเรื่องแรงดันส่งน้ำ ช่างจึงต้องแก้ปัญหาด้วยการก่อสร้างฝายขนาดใหญ่หรือเขื่อนขวางลำธารทองแดงบริเวณวัดปราสาททองทรงธรรม ซึ่งอยู่ในพื้นที่ระดับสูงขึ้นไป

ปัจจุบัน วัดปราสาททองทรงธรรม ใช้ชื่อว่า วัดปราสาททองทรงธรรม ตามที่เจ้าอาวาสองค์ก่อนได้เปลี่ยนเมื่อปีที่แล้ว (พ.ศ. 2550) อย่างไรก็ตามชาวบ้านละแวกนั้น ยังเรียกชื่อวัดว่า "วัดปราสาททองทรงธรรม"

การสำรวจครั้งที่ 2 ของผู้วิจัย เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2551 พบว่าทางวัดได้ถางต้นไม้ที่ปกคลุมออก ทำให้ดูสะอาดตาขึ้น แต่ผู้วิจัยรู้สึกผิดหวังที่พบว่าทางวัดกำลังจะสร้างเมรุเผาศพใกล้ริมน้ำ ห่างจากเขื่อนโบราณไม่มากนัก นัยว่าเป็นเมรุเผาศพปลอดมลพิษ สนับสนุนโดยนักการเมืองท้องถิ่นผู้มีอิทธิพล

โบราณสถานและสถานที่สักการะในจังหวัดอื่น

ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเอกสารต่าง ๆ และได้เดินทางไปต่างจังหวัดที่มีข้อมูลเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และได้พบสถานที่สำคัญที่ควรนำมาเพิ่มเติม นอกเหนือจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดสระบุรี ดังต่อไปนี้

1. ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง พระปฐมเจดีย์ ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม
2. ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง เชิงเขาปราสาทหินพนมรุ้ง ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์
3. วัดปราสาท (ทอง) ตำบลบางกร่าง อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี
4. วัดพระพุทธไสยาสน์ (วัดพระนอน) ตำบลคลองกระแซง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี
5. วัดไฉย ตำบลเขาสมอคอน อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี

1. ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง พระปฐมเจดีย์ ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

ผู้วิจัยได้รับข้อมูลเรื่องเกี่ยวกับศรัทธาความเชื่อในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จำนวน 10 สำนวน ดังต่อไปนี้

วิทยากรคนที่ 1 แม่ชีสมจิต เกิดบางแวม อายุ 68 ปี วัดพระปฐมเจดีย์ ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 12 มกราคม 2551

วิทยากรมีหน้าที่ดูแลดอกไม้ธูปเทียนของศาลเจ้าพ่อปราสาททอง วิทยากรเล่าให้ฟังว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองท่านเป็นกษัตริย์อยุธยา มีผู้อัญเชิญท่านมาพระปฐมเจดีย์

วิทยากรคนที่ 2 นางศิริประภา ห้วยหงษ์ทอง อายุ 27 ปี บ้านเลขที่ 93 / 122 ตำบลห้วยจรเข้ม อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรรับจ้างดูแลดอกไม้ธูปเทียนของศาลเจ้าพ่อปราสาททอง อำนวยความสะดวกผู้มาทำบุญและแนะนำให้ไปหาคนทรงที่ตำหนักเจ้าพ่อปราสาททองชอย 2 คนทรงมาไหว้ที่ศาลนี้เสมอ

วิทยากรคนที่ 3 นางอัมพร ทองดี อายุ 60 ปี พิพิธภัณฑสถานพระปฐมเจดีย์ ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 12 มกราคม 2551

วิทยากรทำงานที่พิพิธภัณฑสถานพระปฐมเจดีย์ เล่าว่าท่านศักดิ์สิทธิ์มาก เชื่อว่าท่านเป็นองค์เดียวกับที่บางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีคนมากกราบไหว้ประจำ วิทยากรแนะนำให้มาวันตรุษจีนและสารทจีน จะพบคนที่ศรัทธาท่านเป็นจำนวนมากมาเช่นไหว้ ชาวต่างประเทศก็มี

วิทยากรคนที่ 4 นายสุข ทองดี อายุ 91 ปี พิพิธภัณฑสถานพระปฐมเจดีย์ ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 12 มกราคม 2551

วิทยากรทำงานที่พิพิธภัณฑสถานพระปฐมเจดีย์ เล่าว่าเห็นศาลเจ้าพ่อปราสาททองมาตั้งแต่เด็กตอนวิ่งเล่นอยู่แถวนี้ ต่อมาเคียร์ท่านถูกตัดไป วิทยากรจึงนำเคียร์พระมาต่อได้พอดี แต่ตอนนี้มองไม่เห็นลักษณะแท้จริงที่ขององค์ท่าน เพราะประชาชนปิดทองท่านทั้งองค์

วิทยากรคนที่ 5 นางชุน ศิริประเสริฐสุข อายุ 63 ปี บ้านเลขที่ 188 หมู่ที่ 3 ตำบลบ่อพัก อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 12 มกราคม 2551

วิทยากรเล่าว่าท่านมาจากประเทศจีนลงเรือมาขายกับสำเภ ท่านมีबारมีมาก ต่อมาค้าขายวันนีวิทยากรมาไหว้เพื่อขอพรจากท่าน

วิทยากรคนที่ 6 นายนัด ดีผดุง อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 22 ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าว่าเคารพศรัทธาเจ้าพ่อปราสาททองมาก ตอนเย็นทุกวันวิทยากรจะถีบจักรยานมาจากบ้าน เพื่อทำความสะอาดศาลถวายท่าน และบูชาท่านด้วยดอกบัว ธูป เทียน เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข

วิทยากรคนที่ 7 นางอุมารินทร์ คงทรัพย์ อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 34 ซอย 6 ตำบล
พระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรจะมาไหว้ท่านในวันตรุษจีน สารทจีนทุกปี เพื่อเป็นศิริมงคลในด้านการ
ค้าขายจะไหว้ที่บ้านก่อน แล้วจึงมาที่ศาล ทำแบบคนจีนเต็มรูปแบบ แม้ค้าในตลาดขายของแล้วก็
จะมาไหว้ขอพรจากท่านกันทั้งนั้น

วิทยากรคนที่ 8 นางยุพาพรรณ ชูทรัพย์ อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 10/3 ซอย 2 ตำบล
พระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรบ้านอยู่ใกล้กับคนทรงในซอย 2 เคยไปร่วมพิธีที่ตำหนักเจ้าพ่อปราสาททอง
ตอนนี้ไม่เชื่อแล้วจึงไม่ไปอีก

วิทยากรคนที่ 9 นายณรงค์ สังขะวชิ อายุ 69 ปี บ้านเลขที่ 18 หมู่ 2 ตำบล
พระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าถึงคนทรงเจ้าพ่อปราสาททองว่าไม่น่าเชื่ออย่างยิ่ง แดงนี้ไม่มีใครขอ

วิทยากรคนที่ 10 นายบรรหาร สังขะวชิ อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 18 / 1 หมู่ 2
ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เล่าเมื่อ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2551

วิทยากรเล่าว่าตนนับถือเจ้าพ่อปราสาททองที่องค์พระปฐมเจดีย์ แต่ไม่นับถือคนทรงที่
อยู่บ้านตรงข้าม วันดีคืนดี ก็มารวมตัวกันรำ รำคาญต้องหนีไปไกล ๆ ตนเองไม่ได้ลบหลู่เจ้าองค์อื่น
แต่อย่างไร เพราะหลานก็มีองค์มาแต่เด็ก แต่สำหรับตำหนักนี้ เหมือนมาทำมาหากินมากกว่า

ผู้วิจัยมีโอกาสไปเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ และสังเกตการณ์ที่จังหวัดนครปฐม ได้เห็นการ
ยอมรับนับถือเจ้าพ่อปราสาททองของคนไทยเชื้อสายจีน โดยเฉพาะผู้ที่ทำการค้าขาย จะมาเซ่น
สรวงที่ศาลในวันสารทจีน และตรุษจีนเป็นจำนวนมาก

2. ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง เชียงปราสาทหินพนมรุ้ง ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิม
พระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

ผู้วิจัยได้รับข้อมูลเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองดังต่อไปนี้

วิทยากร นายสรวิช ถนิมกาญจน์ อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 25 หมู่ 3 บ้านดอนหนอง
พัฒนา ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ เล่าเมื่อ วันที่ 20 มกราคม 2551

วิทยากรเป็นพนักงานราชการของปราสาทหินพนมรุ้ง เล่าถึงศาลเจ้าพ่อปราสาททอง
ว่าตั้งแต่เกิดมาก็เห็นศาลเจ้าพ่อปราสาททองแล้ว ปู่ย่าตายายเล่าว่าท่านคือผู้สร้างปราสาท
หินพนมรุ้ง คนย่านนี้นับถือมาก

การบูชา ปีหนึ่งอย่างน้อยจะมีพิธีแห่ขอฝน โดยเทศบาล หรือองค์การบริหารส่วนตำบลจะจัดขบวนมาที่ศาลนี้ ผู้เฒ่าผู้แก่มาร่วมขบวนมาก บางครั้งชาวบ้านต้องการจัดพิธีที่ปราสาท แต่ขั้นตอนการขออนุญาตทางราชการต้องทำยุ่งยาก จึงนิยมบำบวงที่ศาลเจ้าพ่อปราสาททองเชิงเขา

ประชาชนมักมาบวงให้ลูกสอบได้ ให้ได้ทำงาน มักบวงด้วยไก่ หัวหมู เหล้าขาว พร้อมดอกไม้ธูปเทียน มาลัยเจ็ดสีเจ็ดศอก บางคนบวงด้วยประทัด แต่เจ้าหน้าที่บนเขามักห้ามปรามเนื่องจากทำให้เกิดเสียงดัง

วิทยากรเองเคยใช้บวงด้วยไก่ย่างห้าดาว บุหรี่โบราณมวนใบตอง เหล้าดองยา ผลไม้ 5 อย่าง ได้แก่ กล้วย ส้ม องุ่น แอปเปิ้ล และลองกอง เป็นการบวงเรื่องเล็ก ๆ ถ้าเรื่องใหญ่ต้องมีคนทรงประจำหมู่บ้านมาสื่อกับเจ้าพ่อปราสาททอง คนทรงผู้ทำพิธีมีหลายคนด้วยกัน การแก้บนต้องมาก่อนเที่ยง

มีข้อน่าสังเกตว่าคำขวัญอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ คือ "เมืองพนมรุ้ง หุ่นฝ้ายคำ นามพระราชทาน ตำนานทับหลัง ที่ตั้งเจ้าพ่อปราสาททอง"

ผู้วิจัยชื่นชมวิทยากรที่ให้ข้อมูลด้วยความเป็นมิตร เป็นข้อมูลที่ต่างจากหนังสือเชิงวิชาการเป็นคำบอกเล่าที่วิทยากรตอบด้วยประสงค์จะสื่อให้คนเห็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่สถิต ณ เชิงเขา เหมือนการได้อยู่ในแดนแห่งเทพเจ้า แดนแห่งความศักดิ์สิทธิ์

3. วัดปราสาท (ทอง) ตำบลบางกร่าง อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

ผู้วิจัยได้รับข้อมูลเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองดังต่อไปนี้

วิทยากร พระครูวิสุทธิจริยาภิวัฒน์ อายุ 54 ปี วัดปราสาท (ทอง) ตำบลบางกร่าง อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 7 มิถุนายน 2551

พระอาจารย์เล่าว่า วัดปราสาท(ทอง)เป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางโดยพระเจ้าปราสาททอง ครั้งเมื่อยังเป็น "ออกญาศรีวรวงศ์" รับพระบัญชาของพระเจ้าอยู่หัวทรงกรมให้มาชุดคลองอ้อมที่ จังหวัดนนทบุรี แต่ยังมีทันเสร็จ ต่อมาทรงเป็นพระมหากษัตริย์ จึงกลับมาสร้างวัดที่เคยเป็นพลับพลาที่ประทับให้สมบูรณ เป็นอนุสรณ์สถานที่ทรงเคยชงสุมผู้คนเพื่อเสด็จอำนาจราชบัลลังก์ ณ ที่นี้ เดิมชื่อวัดมีคำว่า "ทอง" อยู่ด้วย แต่การเรียกชื่อสั้น ๆ ทำให้เสียงกลอนคำว่า "ทอง" จึงหายไป อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านยังชื่อว่า หมู่บ้านปราสาททอง

วิทยากร นางสาว ท้าวเงิน อายุ 50 ปี และ นางเสริฐ ท้าวเงิน อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 19 หมู่ 4 ตำบลบางกร่าง อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 14 มิถุนายน 2551

นางสาน และนางเสริฐเป็นพี่น้องกัน ทั้งสองทำงานที่วัดปราสาท (ทอง) ขาดอกไม้ เครื่องบูชาหน้าพระอุโบสถ และช่วยงานวัดอื่น ๆ

วิทยากรเล่าว่า พระครูวิสุทธิจริยาภิวัฒน์ เจ้าอาวาสเป็นผู้สนใจประวัติที่มาของวัด โดยเฉพาะองค์ผู้สร้างวัด คือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เจ้าอาวาสเคยเดินทางไปวัดที่มีชื่อเหมือนกัน เพื่อค้นหาข้อมูลต่าง ๆ เช่น ที่วัดปราสาททอง อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่วัดปราสาททอง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

ในที่สุด มีผู้นำภาพเทวรูปสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจากบางปะอินมาถวาย ท่านจึงจัดโต๊ะบูชาในกุฏิของท่าน และ ที่หน้าพระอุโบสถเพื่อประชาชนจะได้กราบไหว้รำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง บางครั้งเจ้าอาวาสจะนำชมสถานที่ด้วยตนเอง

เมื่อนักท่องเที่ยวมาถามวิทยากรเกี่ยวกับเรื่องวัด วิทยากรจะตอบคำถามนักท่องเที่ยวว่า หลวงพ่อพระประธานในพระอุโบสถ มีพระนามว่า "หลวงพ่อใหญ่พุทธปราสาททอง" นอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปอีก 25 องค์ สร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

การบูชา สมัยเด็ก แม่สอนให้ไหว้หลวงพ่อใหญ่ วิทยากรจึงสอนลูกอีกต่อหนึ่ง สำหรับการบวชของประชาชน บนด้วยไข่ม่ม พวงมาลัยดอกมะลิ ตามกำลังศรัทธา ผู้บวชมักบวชเกี่ยวกับครอบครัว

วัดนี้เป็นวัดตัวอย่างที่แสดงถึงการที่ผู้นำ คือเจ้าอาวาสได้แสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ผู้สร้างวัด นับเป็นแบบอย่างที่ดี นายกองชมเชย

4. วัดพระพุทธไสยาสน์ (วัดพระนอน) ตำบลคลองกระแซง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรีวัดนี้มีพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย ซึ่ง น.ณ ปากน้ำ สันนิษฐานว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้าง ปัจจุบันในแผนผังของวัดยังมีข้อมูลเรื่องนี้อยู่

วิทยากร นายวิทยา จันทรุ่ง อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 55 ถนนศิริรัถยา ตำบลคลองกระแซง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 6 กรกฎาคม 2551

วิทยากร ขาดอกไม้รูปเทียนของวัด และดูแลบริเวณโดยรอบ เล่าให้ฟังว่า นักศึกษาวิชาศิลปะมักมาศึกษาศิลปะพระพุทธรูปทรงเครื่องที่นี้เสมอ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นพระพุทธรูปที่งดงามจับใจ พระพักตร์ยิ้มละมัย อ่อนโยน น่าจะเกิดจากฝีมือช่างชาวเพชรบุรีที่บรรจงสร้างให้สมกับความเลื่องชื่อในด้านงานศิลปะ

5. วัดไผ่ ตำบลเขาสมอคอน อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี

วัดนี้มีรูปพระศรีอารีย์ ซึ่งสันนิษฐานกันว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้าง

วิทยากร นางจะอ่อน ผ่องสะอาด อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 6 หมู่ 4 ตำบลเขาสมอคอน อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี เล่าเมื่อ วันที่ 10 มกราคม 2551

วิทยากรชายวัดถุมงคล หนังสือ อยู่ในวิหารพระศรีอารีย์ วัดไผ่ นางเล่าว่าตนจำเรื่องเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ไม่ได้นัก อยากให้พบวิทยากรอีกคนหนึ่งที่สามารถเล่าเรื่องราวได้ พระศรีอารีย์ย้ายจากวิหารเดิม ไปอยู่หน้ากลางสระน้ำ ปัจจุบันประดิษฐานที่วิหารใหม่

วรรณทร์ ชัชวาลทิพากร (2544, หน้า 234) กล่าวไว้ในหนังสือ พระพุทธรูปคู่บ้านคูเมืองว่า พระศรีอารีย์องค์ปัจจุบันสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากองค์เดิมถูกไฟไหม้

...ส่วนรูปเดิมกล่าวกันว่าสร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชศรัทธาสร้างรูปพระศรีอารีย์ไว้หลายรูป นัยว่ารูปพระศรีอารีย์ในรุ่นเดียวกัน ยังหาได้ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอีก 2 วัด คือ วัดชุมพลนิกายาราม อำเภอบางปะอิน และวัดใหม่ [ประชุมพล]อำเภอนครหลวง...

ผู้วิจัยมีเจตนาหรือฟื้นความทรงจำที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเพื่อให้คนรุ่นหลังเห็นคุณค่าและความหมาย ซึ่งนับวันจะเลือนหายไปกับกาลเวลา กรณีเช่น วัดไผ่นี้ เป็นต้น ชื่อวัดก็แสดงว่าต้องเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองบ้างไม่มากก็น้อย แต่หนังสือ ประวัติวัดไผ่ เล่มใหม่ของวัด กลับไม่มีพระนามของพระองค์แล้ว สำหรับรูปพระศรีอารีย์นั้นผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจเป็นรูป พระโพธิสัตว์จุลลงพระองค์ ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองตามแนวพระราชปณิธานของพระองค์